

מדרש תנחומא

סדר בראשית

[א] בראשית

ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א). כתיב המקרה במים עליותיו השם עבים רכבו וגו' (ספרי קד ג), (א) ר' יוחנן אמר שמים וארץ נבראו ביום ראשון, ובשני ברא הקב"ה את הרקיע ואת המלאכים, (ב) ומגין שנבראו ביום שני, שנאמר המקרה במים עליותיו השם עבים רכבו המהלך על כנפי רוח, ומה כתיב אחריו, עשה מלאכיו רוחות (שם סד ד). ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים, שכן כתיב בחמישי ועוף יעופף על הארץ (בראשית א כ), (ג) ואין יעופף אלא המלאכים, שנאמר ובשמים יעופף (שם ו כ), (ד) ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון, שלא יאמרו חמונים (ה) מיכאל היה עומד בצפון, וגבריאל בדרום, ומותחים עם הקב"ה בשמים ובארץ, ומי בראן, הקב"ה בעצמו, שנאמר בראשית ברא אלהים וגו'. (ו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין, ר' יהודה אימור לששת

הערות ותקונים

(א) ר' יוחנן אמר כו'. במדרש ב"ר סוף פ"ג הובא מאמר של ר' יוחנן שאמר בשני נבראו המלאכים, ומובא גם בב"ר פ"א אות ג', ונראה גם במדרש שו"ס מזמור כ"ד, ושם בפסוק ריש לקיש אמר בחמישי, וז"ל ור' חנינא אמר בחמישי. ובשו"ס מזמור פ"ו קרר המעתיק, ואחר שסיים אבל הקב"ה אין אדם נושא עמו במשאו, הביא "הדע לך שכן ר' חנינא ור' יוחנן אמרי בשני נבראו המלאכים במזמור למעלה". ז"ל ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים ור' חנינא אמר בחמישי. וכוונת הדורש על מאמר ר' לוליאני שמובא במזמור כ"ד שם, ר"ל אמר מפני מה לא נבראו המלאכים ביום ראשון שלא יאמרו מיכאל היה מוחח מן המזרח וגבריאל מן המערב וכו'. אלא אכתי ה' עושה כל נוסה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי, מי אחי, מי היה שוהף עמי בצרייתו של עולם, ובדור שבתחלה היה כל המלאך מפורש במדרש שו"ס כמו שהוא בב"ר פ"א, ואח"כ קרר המעתיקים, ובעל הילקוט כשהגיע למאמר היה מן מדרש שו"ס מזמור פ"ו ברמז תתל"ה ורמז תתל"ו (והוא רמז אחד, ובפסוק הפרידו והגינו רמז תתל"ו) העתיק מאמר המדרש מז"ר פ"א אמר ר' תנחום וכו'. ולא הביא לשון המדרש שו"ס כלל. וגם יש לתקן את גירסת הב"ר שפ"י הילקוט לנרום אימתי נבראו המלאכים בחר אידך דרשה ד"א כי גדול אתה, ועפ"י שני מאמרים האלה מובן היטב המאמר בשו"ס מזמור פ"ו הנ"ל, ועיין בפי"ת ובפי' המיוחס לרש"י ובהגהות הרד"ל ובפי' מהרז"ו במדרש ב"ר פ"א. וע"ע במדרש שו"ס מזמור ק"ד איתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. גם פה קרר המעתיק וי"א במלת "וכו" וידי חובתו, וכוונתו למזמור כ"ד. והנה במדרש ב"ר מובא בשם ר' יוחנן רק שהמלאכים נבראו ביום שני, אבל המאמר שמים וארץ נבראו ביום ראשון ובשני ברא. הרקיע לא מובא כלל, ועיין בפסדר"א פ"ד, ומובא בילקוט בראשית רמז ה', בשני ברא הקב"ה את הרקיע והמלאכים, והלא השמים נבראו ביום ראשון שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים, ואיזה רקיע ברא ביום שני, ר"ל אומר רקיע שעל ראשי ד' חיות כו'. וע"ס בבבאור הרד"ל, ועיין ברמב"ן ע"ה"ל על הכתוב ויקרא אלהים לרקיע שמים: (ב) ומגין שנבראו ביום שני. ר"ל הרקיע והמלאכים, ועל זה מביא את הכתוב המקרה במים עליותיו שהוא הרקיע שבתוך המים שנבראו ביום שני, וסמך ליה עושה מלאכיו רוחות, וזה ראיה שגם המלאכים נבראו בשני: (ג) ואין יעופף אלא המלאכים. זה ליתא בב"ר פ"א רק פ"ג, שנאמר ושוף יעופף, וכתיב ובשמים יעופף: (ד) ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון. בב"ר פ"א ופ"ג איתא קד: ר' לוליאני ברי ספרין אמר בשם ר' יוחנן בין על דעתיה דר' חנינא בין על דעתיה דר' יוחנן בכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מוחח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפון כו': (ה) מיכאל בצפון וגבריאל בדרום. וכן הוא בכ"ר רומי, וז"ל להיך, מיכאל בדרום וגבריאל בצפון, כמו שהוא בב"ר שם מיכאל בדרומו וגבריאל בצפון, וכן תראה בפסדר"א פ"ד מיכאל מימיו נבריא משמאלו, וכן יסד הפייסן מיכאל מימין מהלל וגבריאל משמאל ממלל, וכן בק"ש שעל המסע מימין מיכאל ומשמאלו גבריאל, ועיין במדרש בנ"ר פ"ב ד' מלאכים סבבו לכסא מיכאל מימיו נבריא במזרח, ובמדרש סוכן גי' אחרת צוה, וכן בפסיקתא ברכי פנ"ו הגי' נשתתת ע"ס. ועיין גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא ויהי ביום כלום משה ובהערה מ"ז שם: (ו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין ר' יהודה אומר. מובא בילקוט, בראשית סוף רמז ו' בשם התנחומא, והוא

ימים נברא העולם, שכתוב במעשה כל יום ויום ויהי כן, הרי שיטתו של ר' יהודה, ור' נתניה אומר ביום הראשון נברא כל העולם, א"ל ר' יהודה מתי שכתוב במעשה כל יום ויום [ויהי כן], אמר ר' ברכיה בשיטתו של ר' נתניה ויאמר אלהים תוצא הארץ (בראשית 6 כז), אין לשון תוצא, אלא בדבר שהיה מוכן מבראשית, שנאמר בראשית :

[ב] מעשה ששאלה משרוניתא אחת את ר' יוסי בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו, אמר לה מיום הראשון, אמרה לו מנין אתה מלמדני, אמר לה עשית מימך (i) (את משקה) אריסטון, אמרה לו הן, (ת) וכמה מיסון (פי' מינין) היה לך, אמרה לו כך וכך, אמר לה וכולם בבת אחת נתת לפניהם, אמרה לו לאו, אלא בישלתי כל התבשילין כאחת, אבל לא הכנסתי לפניהם (ט) אלא מיסון מיסון, וכולם ממקרא אחד, שנאמר כי יוצר הכל הוא וגו' (ימים י טו) :

[ג] (י) **אמר** ר' יהודה בר שלום בזכות ישראל נברא העולם, מקדם ברא אלהים אין כתיב כאן, ומתחילה אין כתיב כאן, אלא בראשית, מהו בראשית, אלו ישראל שנקראו ראשית, שנא' קדש ישראל לה' ראשית תבואתה וגו' (ויקרא כג, יא) (ממה שנקראו ראשית בענין שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] בראשית ברא אלהים וגו' : [ד] [בראשית ברא אלהים]. (יב) זה שאמר הכתוב ותתן לי מני ישועך (תהלים י' לו),

הערות ותקונים

וזוהו המאמר שבהנחומא כ"י שלפניו, ובהנחומא הגדפס אין זכר מזה, כי בעל הליקוט בכל המקומות שהביא
 מאמרים בשם התנחומא כוון תמיד אל התנחומא כ"י ולא אל הגדפס. וכן מובא המאמר הזה בזוהר המדרש
 ח"ה לז קנ"ה בין ליקוטי מדרשים בשם ילמדנו כ"י, והוא הקובץ שלפנינו מתאסף אחר, ושם הביא ידיו הרב
 החוקר הגדול מהר"א יעלינגעק בשם פירוש כ"י על הרמב"ן ח"ל: אמרו במדרש ר' תנחומא חלוקים ר' יהודה
 ור' נחמיה בזריאת העולם, ר' יהודה אומר בשעה ימים נברא העולם שהרי מעשה כל יום ויום כחזו בימיו
 וגמרו ויהי כן, ור' נחמיה אומר ביום ראשון נברא הכל כדליתא התם. וזריך אתה לזית מחלוקת אלו התכמים:
 כי דעת ר' יהודה כי כל כוח וזכר נברא בימיו, ודעת ר' נחמיה כי כולם נבראו ביום ראשון מקובלים ע"כ:
 (ו) אתה משקל אריסון. הסגרתו המלות "את משקל" כי הוספה המעתיק, וליתא בכל"י רומי, ע"כ שם
 הג' עשית אריסון, וכן ליתא בליקוט, ובאמת טעה המעתיק שמפרש משקל, כי אריסון היא מלה יונית
 σισδραμα ופ' סעודה: (ח) וכמה מיוסן פי' מיוסן היו לך. המלות "פי' מיוסן" הסגרתו, לפי שכן הוספה
 מן המעתיק לפרש מלת מיוסן, וליתא בכל"י רומי, ובעל הליקוט (בעצמו או המעתיק) שהמיוס המלה הזרה,
 והוא ה"פ כמה מיוסן היו לך. וראיתי במעריך מהרב ר' מנחם די לונגאו שהביא בערך מיוסן ח"ל: גרש
 ילמדנו כתיבת יד, הכנסתי לפניהם אלם מיוסן מיוסן, (ואם המאמר האחרוני פי' תשביל תשביל לברז
 ולא תחבב ערביא שכליתא יד ע"כ. וכיון להתנחומא שלפנינו. ובדפוס לא נמצא לא המאמר
 ולא המלה, והנה הרב בעל המעריך אל בחר נגד המלה, וראיתי בערך מהר"א הביא מילמדנו במדרש,
 כמה מיוסא יש, וכתב פי' בלע"ז קורין לתשביל מיוסא. והמוספי כתב בלשון רומי missus פי' מיני תשבילים
 שונים (נעריים): (ט) אלם מיוסן מיוסן. זה המאמר הביא המעריך, עיין הערה הקודמת, ובעל הליקוט
 השמים גם כה המלה הזרה, והביא והכנסתי לפניהם אחד ואחד: (י) אמר ר' יהודה בר שלום. מובא בליקוט
 רמז ב' ומליון שם "בראשית רבה", אולם לא מצאתי המאמר הזה בב"ר, אלם הניין "ב"ר" מוסב על משל
 למה"ר, והניין התחומא במאמר שלפניו עיין לכהן, כמו שהעירותי במדרש לקח טוב בראשית הערה ל"א,
 ומו"ה גם בליקוט ימיה רמז רפ"ד, וס' מליון לכהן התחומא, ופי' "שפירא" עשית מליון ל"ב בראשית דרשו
 רבתינו בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תנואלה. ודבריו נובעים מתנחומא
 כ"י שלפנינו: (יא) ממה שנקרא ראשית בענין שנאמר. הלשון קשה הבנה, ובכ"י רומי הלשון משווע בשגגת
 המעתיק, וכן ליתא שם ממשיך בענין במעשה בראשית ברא אלהים, וברור שז"ל מנין ממה שקרינו בענין
 בראשית ברא אלהים. וכן דרך הדורש היה שעל הקריאה בתורה בכתוב שהוא עומד בו סיים "מנין ממה
 שקרינו בענין" ר"ל בענין הכתוב הזה שאמרו שומדים בו, או סיים "מנין ממה שקראו בענין" כמו שהראה
 הרב בעמ"ס, וזוהו תמיד ביותר אשר תמצא בהתחלתו שאלה לענין הלכה, וכן דרך הפסיקתא רבתי שמיים
 הרב, לדוגמא עיין פסקא ויהי ביום כלות משה, מנין ממה שקרינו בענין ויהי ביום כלות משה, וכן פסקא כי
 תשא, ממה שקראו בענין כי תשא, וכן פסקא וזכר, ממה שקראו בענין וזכר את אשר עשה וגו'. וכן נמצא
 כמו כן גם בתנחומא הגדפס. ובכ"י רומי היה כתוב בפי' שיקר' בענין במעשה בראשית ברא אלהים,
 ונעשית מלה אחת ממשיך, וכן מלה בענין נעשית בענין: (יב) וז"ה ותחן לי מנן ישער. נראה בתנחומא
 כי תשא אות פי', ומובא בליקוט שמואל רמז קס"א בשם התנחומא, וכן מובא במדרש ש"ס מוזכר ו"ה באיזה
 שינויים, ומובא ג"כ במדרש שמי"ר פמ"א אות ד', ושם קור המעתיק והביא מאמר של ר' אבה בר אחא
 בטעם שבעולם התלמיד יושב לפני רבו, וקור בלשון וסיים וכל הענין כמו שכתוב בבראשית רבה עד וישא
 פניו

(יג) [מדבר בישראל, מהו כתיב, מנן הוא לכל החושים בו (ש"כ כג לא)], וימינך תסעדי (ת"א"ס י"ט), זו תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), וענותך תרבני (ת"א"ס ט), ויש ענין מן הקב"ה. (יד) אמר ר' אבא בר אחא (טו) התלמיד יושב לפני רבו, (טז) כשנומר התלמיד אומר לרב כמה ינעתך, אבל ישראל היו למדין מן הקב"ה, כשהן נפטרין אומר להם כמה ינעתי אתכם, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר וגו' (דברים לו ו), הוי וענותך תרבני: (יז) (ר' אמר) [ד"א] וענותך תרבני, (יח) אמר ר' שמעון בן יורא מי עניו כהקב"ה, התלמיד אומר (יט) לרבו, רבי (כ) למדני פרק אחד, והוא אומר לו לך וקדמני במקום פלוני, אבל הקב"ה אומר ליחזקאל קום צא אל הבקעה [ושם אדבר אותך] (יחזקאל נ כג), ויצא יחזקאל וימצאו להקב"ה שקדמו לשם, שנאמר ואקום ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד (ש"ס ט"ז כג), הוי וענותך תרבני: (כא) (ר' אמר) [ד"א] וענותך תרבני, (כב) אמר ר' לולייני בר שברייני בשם ר' יצחק, (כג) ראה ענותו של הקב"ה, ראה מה כתיב, משה ידבר והאלהים יענונו בקול (שמות י"ט ט), לא היה צריך לומר אלא האלהים ידבר ומשה יענונו בקול, לא עשה כן, אלא משה ידבר וגו', הוי וענותך תרבני: (כד) אמר ר' אבא בר כהנא בא וראה ענותו של הקב"ה, מה כתיב ויאמר (ה' אלי) [אלי ה']

הערות ותקונים

ענינו וירא והנה שלשה אנשים יש עניו גדול מזה. וכל משכיל יראה שכונת הדורש פה בזה אל מאמר התנחומא שלפניו, ובקשות הניג בצדקו רבה, וז"ל בתנחומא בראשית או בתנחומא סחם, כי נשנה גם בתנחומא הנדפס השא אות ס"ו, ושם כתוב הכל במקומו. ומדברי התנחומא שאב בשל מסדר משמות רבה, גם במדרש שר"ר במאמר שלהררי על מאמר בן עזאי כתוב: „כמו שכתוב שם וכו'" הוא דברי המעתיק, ומנאל ג"כ בתנחומא הנדפס כפ' כי השא. וזאתי ענף יוסף שהעיר שכונת המדרש שר"ר למדרש שו"ס מזמור י"ה, ואינו כן, כמו שיראה הקורא מסגנון הלשון: (יג) מדבר בישראל. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן הוא לנכון בילקוט שם בשם התנחומא. ובמדרש שר"ר פמ"א יש הוספת דברים, מדבר בישראל שם בשושים בהקב"ה והוא מן לם, כדכתיב מנן הוא לכל החושים זו: (יד) אמר ר' אבא בר אחא. עיין בתנחומא הנדפס כי תשא ותראה כי חסר שם מאמר שלם וז"ל: אמר ר' אבא בר אחא בנבוג שבטולס תלמיד יוסף לפני רבו ממחין לרבו, והקב"ה אומר ליחזקאל כו', הלא במאמר ר' אבא בר אחא וסיים במאמר ר' שמעון ויש לתקן, וז"ל: אמר ר' אבא בר אחא בנבוג שבטולס תלמיד יוסף לפני רבו [כשנומר התלמיד אומר לרב כו', והלא מתחיל אמר ר' שמעון בן יורא (ובמדרש שו"ס מזמור י"ה אמר ר' שמעון) בנבוג שבטולס התלמיד והרב עומדין הרב אומר לתלמיד לך והתן לי במקום פלוני והתלמיד הולך] וממחין לרבו, והקב"ה אומר וכו' כמו שהוא במדרש שו"ס. ולפניו יש שינויים במאמר של ר' שמעון: ולפני המאמר מר' אבא נמאל כמה שילקוט, אלא אומר לחבירו בא לקדם כלות לנכר חולים לקבור מתים נכח אבליים, והוא אומר אני גדול ועשיר ואני הולך? אבל הקב"ה ויבן את האלט, וירא אליו ה', ויקבור אותו בני, וירא אלהים אל יעקב. ע"כ: (טו) התלמיד יושב לפני רבו. בילקוט התלמיד יושב ללמוד לפני רבו: (טז) כשנומר התלמיד אומר לרב כמה ינעתך. בכ"י רומי ובילקוט תחת מלת „כמה". והנה במדרש שו"ס שם הלשון בשניה ומונח בצנען אחר וז"ל: אמר ר' אבא [בר אחא] ראינו מימין הרב והתלמיד עסוקין בצורה והרב אומר לתלמיד הונעתך רב לך, והקב"ה לימד תורה לישראל ארבעים יום ובסוף אמר להם הונעתי אתכם ונערת, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר [ונו']: (יז) ר' אומר. הסגרת והתקנה שז"ל ד"א, והמעתיק השגב על אות ד' שהיא ר' והניג ר' אומר, ובאמת ז"ל ד"א, וכמו שהוא לנכון בכ"י רומי, ובעל הילקוט השמים המלות „ר"א": (יח) אמר ר' שמעון בן יורא. בכ"י רומי בן טריא, ובילקוט ר' שמעון בן מירא, וכן יש לתקן לפנינו, וכן נמאל בירושלמי שנת פ"ב [סוף הל' ג'] (דף ה' ע"א) ר' אחא ר' סימון בשם ר' שמעון מירא, ולוי ז"ל שם בן מירא. ובמדרש שו"ס שם מנאל ר' שמעון סחם ובאיה שינויים, ובתנחומא כי תשא חסר מאמר שלם, כמו שהעירונו בהערה י"ד: (יט) לרבו. בכ"י רומי ובילקוט לרב: (כ) למדני פרק אחד. בכ"י רומי ובילקוט בא וראה ר' אבא. (כא) ר"א. התקנה שז"ל ד"א, עיין בהערה י"ז: (כב) אמר ר' לולייני בר שברייני בשם ר' יצחק. בילקוט שמואל רמז קס"ב מתחיל בזה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר אחד עם מה שלפניו, גם הביא לולייני בר שבריי, ז"ל ר' לולייני בר שבריי, ומנאל ג"כ מאמר בשמו בפסיקתא פסקא פרה (דף ל"ט ע"א) ע"ש בהערה קס"ו, גם אמר שם ג"כ בשם ר' יצחק קרטיני, והוא ר' יצחק שלפניו, דק שם מזכר גם מקומו, והוא עיר קארפאנא, ע"ש בהערה קס"ה, ובפסיקתא שור או כשם הערה כ"ז. ובמדרש שו"ס מזמור י"ה בשטות ר' לולייני בשם ר' ישמעאל, ז"ל ר' לולייני בר שבריי בשם ר' יצחק, והיה כתוב לפני המעתיק או המאמר בר"ה „ר"א" והניג ר' ישמעאל במקום ר' יצחק. ובתנחומא כי תשא השמים המסדר שמות האומרים, ובכל מאמר ומאמר התחיל „כיוצא בו": (כג) ראה ענותו של הקב"ה. בכ"י רומי ובילקוט ראה ענה שביד הקב"ה: (כד) אמר ר' אבא בר כהנא. ילקוט שם, ובכ"י רומי הגי' אמר ר' אחא בר כהנא ובילקוט

[ה] [בראשית ברא אלהים]. ויש"ה ואהיה אצלו אמן

הערות ותקונים

310

[ו] (לו) **אמר** ר' שמעון בן יוחי אוי להם לגדפגין שהם נושאים שמו של הקב"ה על חנם, (לו) שלא יהא אדם ואמר לה' קרבן, לה' עולה, אלא אדם כי יקריב מכנס קרבן לה', חטאת לה', עולה לה', מנחה לה'. למד, בראשית ברא, ואחר כך אלהים, משמכיר (לה) המצומא [שלו, ואחר כך מזכיר שמו: [ז] (לס) **שאלו** המינין את (ר' ישמעאל) [ר' שמלאי], אמרו לו כמה אלהות בראו את העולם, אמר להם אני ואתם נשאל לתורה, אמרו לו הרי כתיב כי אלהים קדושים (יבשע כד יט), (מ) אמר להם קראו סוף הפסוק, הם לא נאמר אלא הוא. (מא) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא האדמוני, מהו קדושים, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, אמר ר' אחא בר חנינא הקב"ה (מב) דרכו בקדושה, הלכו בקדושה, נראה בקדושה, דבורו בקדושה, חסיפת זרועו בקדושה, (מג) [נאה ואדיר בקדושה]. דרכו בקדושה מנין, שנאמר אלהים בקדוש דרכך (תהלים עו יז). הליכתו בקדושה מנין, שנאמר הליכות אלי מלכי בקדוש (שם סה סה). נראה בקדושה, שנאמר כן בקדוש חזיתך (שם סג ג). דבורו בקדושה, שנאמר אלהים דבר בקדשו (שם ס). חסיפת זרועו בקדושה מנין, שנאמר (חסף) [השף] ה' [את] זרוע קדשו (ישעיה נב י). נאה ואדיר בקדושה מנין, שנאמר (מד) מי כמוכה באלים ה' וגו' (שמות טו יא). הוי כי אלהים קדושים הוא, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, אמרו לו והכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להן בראו לא כתיב כאן, אלא ברא: [ח] (מה) ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא, שהיה ר' עקיבא דורש אבין ורקין מיעוטין, אתין וגמין ריבין, (מו) א"ל ר' ישמעאל בראשית ברא אלהים שמים וארץ

הערות ותקונים

סוג שס, כי התורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קני ראשית דרכו, ועיין שם בפערה ל"ד: (לו) אמר ר' שמעון בן יוחי. עיין ב"ר פ"א ס' י"ג, חני רש"י, ועיין בלקח סוג בראשית א' א' ובהערה כ"ד וכו' שם: (לו) שלא יהא אדם ואמר. עיין בלקח סוג שם בהערה כ"ד: (לח) הסיימא שלו. יש לתקן ש"ל קטיומא. ובכ"י רומי נפרדה המלה קצין מה ז"ל קטיומא, מן אות ז' ועשין, ועיין לעיל הערה ל"ב: (לס) שאלו המינין את ר' ישמעאל. תקנתו ש"ל את ר' שמלאי, כמו שהוא בכ"י רומי, וכן תמלא בירושלמי ברכות פ"ס ה"א, ב"ר פ"ח, וילקוט בראשית רמז י"ד, דברים רבה פ"ב ס' י"ג, ותנחומא קדושים ס' ד', והלשון משונה שם מאשר הוא לפיטו: (ם) אמר להם קראו סוף הפסוק. מתקן עד קראו סוף הפסוק שנאמר שלחך ר' חסר בכ"י רומי, שהשמים המעתיק מפסוק לפסוק: (בא) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא האדמוני. בכ"י רומי בשם ר' אבא האדמוני, ב"ר ג"כ האדמוני, ב"ר ג"כ האדמוני, כמו שהוא לפיטו, ובתמלא לא מתלתי שם כזה ר' אבא האדמוני, ואולי ז"ל ר' אבא בן ימינא, או זמינא, עיין פסיקתא רבתי פ"א בהערות הרב בעל מאיר עין אות מ"ד. ובתנחומא קדושים אמר ר' ברכיה סתם, ואולי הוא אחד עם ר' אבא סמוקא, עיין מבוא פרק ז' ובהערה שלי ערך ר' אבא האדמוני. ובירושלמי שם הגירסא אמר ר' יצחק קדוש בכל מיני קדושות, דאמר ר' יוחנן בשם ר' אחא הקב"ה דרכו בקדושה כו'. ובכ"י חסר הסיוס, ושם ע"י המעתיקים, ויש להשלימו עפ"י הירושלמי: (סב) דרכו בקדושה. בירושלמי דרכו בקדושה, דיבורו בקדושה, ישוהו בקדושה, חסיפת זרועו בקדושה, טורא ואדיר בקדושה, לכן יש להוסיף לפיטו ישוהו בקדושה, ומובא שם לראיה אלהים יבש על כסא קדשו: (בג) טורא ואדיר בקדושה. הוספתי כי חסר יבאטו: (בד) מי כמוכה באלים ה'. הכולנה נוספה דקרא מי כמוכה נאדר בקדש: (סה) ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא. ב"ר פ"א אות י"ד, וילקוט רמז ג' בשם ב"ר, ובכ"י נוסף על דברי התנחומא, אמר לו בשביל ששמעת את נחום איש גס זו עשרים ושתים עשרה, אכין ורקין מיעוטין, אחין וגמין ריבין. וכ"כ גם בכ"י פ"ב ופ"ג, ולדעתי טעם המלה בשביל ששמעת את נחום איש גס זו עשרים ושתים עשרה מגמרא תגינה דף י"ב ע"ב: (מו) א"ל ר' ישמעאל. בכ"י רומי הני' אמר לו ר' עקיבא אמור שלך אמר ר' ישמעאל בראשית בראו אלהים אין כתיב כאן כו'. והנה בכ"י ג' אחרת בזה, דכ"י ר' ישמעאל יתחם שם, והנאמר כי לא דבר רק הוא מכנס הוא מאמר מר' ישמעאל, וגם בכ"י שם הוא בליריט, ומדברי הב"ד יש לתקן כאן שכל"ל א"ל ר' עקיבא חילו נאמר שמים וארץ וכו', א"ל ר' ישמעאל הוזה כי לא דבר רק הוא אלא את השמים ואת הארץ הם ומה שנברא עמהם, והכולנה של ר' ישמעאל אין את ליריבים לכל זה רק האת לרבות השמים ומה שנברא עמהם והארץ ומה שנברא עמה. גם מפורש בכ"י שם הדרשה על הכתוב הזה כי לא דבר רק הוא מכנס ואם רק הוא מכנס למה שאין אדם יודעם לדרוש בשעה שאלת יענין בן כו. ומקור הנאמר הוא בירושלמי פאה פ"א ה"א (דף פ"ז ע"ב), שביעית פ"ה ה"ז (דף ל"א ע"ב), שבת פ"א (דף ג' ע"ד), סוכה פ"ד ה"א (דף כ"ד ע"ב), תכונות סוף פ"ה (דף ל"ב ע"ג), וכלל המקומות איהא ואחיהא ב"י דמר ר' מנא כי לא דבר רק הוא מכנס, ואם דבר רק הוא מכנס למה הוא שאין אתם יענין טו, כי הוא חייבם, אימתי הוא חייבם בשעה שאלת יענין טו:

אין כתיב כאן, אלא את השמים ואת הארץ, ישובו של מקרא הוא. א"ל ר' עקיבא כתיב כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לג מז), אילו נאמר שמים וארץ, היינו אומרים שתי אלהות הן, אלא את השמים ואת הארץ, הם ומה שנברא עמם:

[מ] (מז) ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר השמים החדשים והארץ החדשה הקדים וברא אותם, שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה (ישעיה סו כג), (מח) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מקלם אני לפניך על פלאים שעשית בעולם, שנאמר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והודר לבשת (תהלים קד ה), (מט) מה דרשו גדולי עולם, ר' אלעזר ור' יהושע גדול היית עד שלא בראת, ונתגדלת מאד משבראת עולמך, והוד והודר לבשת:

[י] (ג) שאל ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל, א"ל (נא) היאך ברא הקב"ה את העולם, (גב) א"ל ר' שמואל כשביקש הקב"ה [לברוא] את העולם נתעטף באורה, שנאמר עומה אור כשלמה (שם שס ג), אמר לו בלחישת אמרת לי, למה בלחישת, [א"ל] בשם שקיבלתי בלחישת, כך מסרתי לך בלחישת. (גג) א"ל ר' תנחומא בר אבא והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים: מאימתי נתגדל הקב"ה, משברא שמים וארץ, (גד) ובזכות מי בראו בזכות ישראל, שנאמר קודש ישראל לה' [ראשית תבואתה] (ירמיה נה). (גה) אמר ר' אבא בר כהנא תבואתה כתיב, ולמה אנו קורין תבואתו, שאין אנו

הערות ותקונים

(מז) ר' הונא. בב"ר פ"א סי' י"ג נמצא המאמר הזה במאמר שלפניו, וכן מובא בילקוט בראשית רמז ג', וילקוט ישעיה רמז שט"ז, וילקוט ישעיה שם בשמות ר' יהודה, ור"ל ר' הונא, וילקוט בראשית הביא הני' כמו בב"ר, אבל בילקוט ישעיה הבי' יותר מתוקנת, שמים חדשה וארץ חדשה אין כתיב כאן, אלא השמים החדשים והארץ החדשה, אפילו שמים וארץ העתידים להבראות כבר הם נבראים משעת ימי בראשית: (מח) אמר דוד. בב"ר רומי חסר מלת דוד, וגרסה כי חסר פה התחלת המאמר, וזה ענין בפני עצמו, ומתחיל בזה מאמר חדש, ובב"ר ד"ל בראשית ברא וז"ל ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד, אמר דוד לפני הקב"ה, והסיוט שנאמר ברכי נפשי הוא מיותר, ומנאמי המאמר במדרש שו"ס מוזכר ק"ד, ומתחיל שם ד"ל ברכי נפשי אמר ר' ברכיה בשם ר' אליעזר ור' יהושע עד שלא נברא כו', והוא המאמר שלפניו, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם מדרש שו"ס, ושם ניתח המלות, "אמר ר' ברכיה בשם" רק מתחיל אמר ר' אליעזר ור' יהושע כמו שהוא לפנינו בתנחומא. גם נוסף בילקוט שם עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית מאד, ומשיאלו נתגדלת מאד. גם יש להוסיף לפנינו בתנחומא כמו שהוא במדרש שו"ס וילקוט גדול היית עד שלא קיבלו אותך הנביאים, ומשקלבו אותך נתגדלת מאד: (כט) מה דרשו גדולי עולם. בב"ר רומי מה שדרשו גדולי הדור: (ג) שאל ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל. בב"ר רומי שאל ר' יוחנן בר אבא דלגל, שמואל, ואולי צ"ל שאל ר' שמעון בן יהודה את ר' שמואל בר נחמן, כמו שהוא בב"ר פ"א אות ד', ובתנחומא הגדפם ויקבל סי' ו', שם"ר פ"ג, וי"ר פ"א אות ו', ושו"ס מוזכר ק"ד, וילקוט בראשית רמז ד', וילקוט יחזקאל רמז שט"ז, וילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם ב"ר: (נא) היאך ברא הקב"ה את העולם. וז"ל גם בתנחומא ויקבל שם, אבל במדרשים שרשמתי גי' אחרת מהיוון נגרא האורה: (גב) א"ל ר' שמואל כשביקש הקב"ה לברוא את העולם כו'. כ"ה גם בתנחומא ויקבל, אולם במדרשים הנ"ל גי' א"ל מלמד שנתעטף הקב"ה בשלמה והבדיל זיו הדור מסוף העולם ועד סופו: (גג) א"ל ר' תנחומא ב"ר אבה והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים. עיין בב"ר אמר ר' ברכיה אלולי שדרשה ר' יצחק ברבים לא היה אפשר לאומרה, ועיין גי' אחרת בשו"ס שם: (גד) ובזכות מי בראו בזכות ישראל. בלקח טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) הביא ח"ל ד"ל נחם [לא נאמר] בתחלה [אלא] לשון בראשית בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנאמר קודש ישראל לה' ראשית] תבואתו, תבואתה כתיב, שהקרי' קיימת לעתיד לבא. המלות, "שנאמר קודש ישראל לה' ראשית" נשמעו בדפוס, והעירוני שם בהערה ל"א כי המאמר הזה מובא בילקוט בראשית רמז ב' אמר ר' יהודה ב"ר שלום מקדש ומתחלה אין כתיב כאן אלא בראשית בזכות ישראל שנקרא ראשית כו', ומאין שם "ב"ר", אולם לא מנאמי המאמר בב"ר, והיוון מוסב על משל למה"ד, והמאמר הוא בתנחומא כ"ל ומנאמי בדוגמאות אשר ידיר מתנחומא הגנו בנאמריקאן בדומי, והיוון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה, וילקוט ירמיה רמז רס"ד רשום לנכון על המאמר הזה "תנחומא". ובפ' רש"י שם"ה מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותיו בשביל העורה שנקראת ראשית דרסו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה, והעיר על זה ידירי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער בלקוטיו בסוף זכור לאברהם שלא נמצא בב"ר, אולם מאשר תבואת תרצה כי דברי רש"י נובעים מהתנחומא כ"ל שלפניו: (גה) אמר ר' אבה בר כהנא תבואתה כתיב. מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא והשמים שם האומר, וכן מובא בלקח טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) ח"ל: בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנא' קודש ישראל לה' ראשית] תבואתה כתיב שהקרי' קיים לעתיד

אוכלין אלא מן התבואה ולא מן הקרן, שהוא קיימת לנו לעולם הבא: (נז) ד"א בזכות התורה נבראו שמים וארץ, (נז) שנאמר ואשים דברי בפיך [ובצל ידי כסיתך לנמוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נא טו)]: (נח) ד"א בזכות ציון, שנאמר ולאמר לציון עמי אתה (סס): [יא] (נח) אמר ר' יצחק (ס) לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחדש הזה לכם, ולמה כתב מבראשית, להודיע כח גבורתו, שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו): (סא) אמר ריש לקיש (סב) כביכול דבר היה מפי הקב"ה, בדבר ה' שמים נעשו (סג לו), וכתוב בו ברא, (סג) אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעמל ביגיעה, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בדבר ה', (סד) הוי (אומר) בראשית ברא אלהים: (סה) אמר ר' אחא דיבר הקב"ה לשמים שיבראו והיו נמתחין וחולכין, שאלמלא שאמר להם די, היו נמתחין

הערות ותקונים

נזח, ע"ל. ושם בעהרה ל"ב העירוני לפניו הקרי והכתוב תנאיה, רק כחוצ צה"ל בסוף והת"ו נקוד בחולם תבואה, ובמקורה נמנה ז' אשר כתיב ה' בסוף, וזה אחד, והשני יתחיל מ"ח י"ב, והר"ק זירמיה שם כתב תבואה כתיב צה"ל במקום וי"ו ע"ל. וראיתי במדרש הכר ויתר ז' ל"ס הביא וי"ל קדש ישראל לה' ראשית תבואתה צה"ל כתיב שהן אולכין פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. והרב המו"ל הוא ידידי הרב החכם הגדול מהר"א צערלינער ה"ג סימן השאלה, להורות שלא מנא המקור, והעירוני בהשחר שנה רביעית חוברת ששית ז' ש"צ מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא, והוא המאמר שלפניו בתנחומא כ"י, ועיין גם בזכר האזינו דף רנ"ז: (נז) ד"א בזכות התורה. מובא בילקוט ישעיה רמז של"ז בשם התנחומא, ולזה המאמר מהתנחומא כוון הראב"ע בהקדמתו הדרך הד', דרש בראשית בתורה שנאמר ה' קני ראשית דרכו, ובמדרש לקח טוב בראשית שם הביא וי"ל ד"ל בראשית ברא בזכות התורה שנקראת ראשית נבראו שמים וארץ, שנאמר ואשים דברי בפיך וצלל ידי כסיתך לנמוע שמים וליסוד ארץ, כי התורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קני ראשית דרכו, ע"כ. וכן הביא רש"י עה"ת בשביל התורה שנקראת ראשית, ובמדרש ז"ר פ"א ונחיות צפ' ראשון כחם פו איתא העולם ומולאו לא נברא אלא בזכות התורה, שנאמר ה' בחכמה (בתורה שהיא החכמה) יסד ארץ, ועיין ברמב"ם עה"ת צפ' בראשית שכתב ורמז לספירה ההקראת חכמה שנה יסוד כל העיני, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ: (נז) שנאמר ואשים דברי בפיך. הלו דברי תורה, וסיפא דקרא לנמוע שמים וליסוד ארץ, ועיין בירושלמי תענית פ"ד ה"ב (דף ס"ח ע"א) ואשים דברי בפיך וזו תורה. ועיין פסיקתא פסקא אגרי (דף ק"מ ע"ב), ובהגדה ל"ט, ושם הבאתי ראיה מהכתוב שנאמר ואני זאת ברייתא אחרת רומי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך וגו': (נח) ד"א בזכות ציון שנאמר ולאמר לציון עמי אתה. הוא סיפא דקרא מן ואשים דברי בפיך. ובירושלמי תענית שם ובפסיקתא פסקא אגרי אגרי שם ולאמר לציון עמי אתה אלו ישראל אמר ר' חיינא בר פפא הורט על כל המקרא ולא מנאנו שנקראו ישראל ציון אלא זה ולאמר לציון עמי אתה: (נח) אמר ר' יצחק. מובא בילקוט בא רמז קס"ז בשם התנחומא, וכן בלקח טוב בראשית א' א' (דף ז' ע"א), וכן פתח רש"י וי"ל את פירוש על התורה במאמר הזה. ועיין בסדר הדורות (ד"ל תתס"ה) הביא בשם ספר אחד שכתב וי"ל: ראיתי כ"י יסן נשן מח"י מה שפתח רש"י אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל בו' איתו מוכירו בשום מקום אלא מ"ש מה טעם פתחצבראשית הוא מדרש ולא דברי ר' יצחק, אלא שרצה רש"י לכבד אביו ולהוכירו בתחלת הדבור וא"ל שאל איזה קושיא ואכתבו על שמך, והקשה לו סתם למה התחיל התורה בבראשית ע"כ. ובס' נפתלי שבע רגלן הקשה ע"ז הא בילקוט מנצח זה אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל בו' וכל' במכילתא ע"כ. הסיום "וכל' במכילתא" הוא מיותר, ואולי ז"ל וכן הוא בתנחומא, ועיין בנחל קדומים להגאון חיד"א ז"ל, ועיין גם בילקוט דף קפ"ב בזכר לזכרם לידידי הרב החכם הגדול מהר"א צערלינער ז"ל. וכן בחולדות רש"י הערה כ"א הביא ראיות שהמדרש תנחומא שבידיו איתו מדרש תנחומא שהיה לראשונים מדברי רש"י בתחלת התורה אמר ר' יצחק בו', חיינו מנא בשום מדרש וזאת בילקוט פ' בא בשם התנחומא, ובתנחומא שבידיו חיינו ע"כ. וכן מובא המאמר הזה ברש"י תהלים קיא ו' בשם התנחומא. ועיין מה שהבאתי במבוא בשם ספר נחלת יעקב: (ס) לא היה צריך לכתוב. כן הביא גם בעל לקח טוב, ובגרס"ו ובילקוט הגי' להתחיל, ובהערה כ"ז למדרש לקח טוב יש לתקן שז"ל כן הוא בתנחומא כ"י: (סא) אמר ריש לקיש. כ"י רומי א' וז' אמר ר' שמעון בן לקיש: (סב) כביכול דבר היה מפי הקב"ה. כ"י רומי א' וז' כביכול היה הקב"ה מוליד דבר מפיו ומיד נעשה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו: (סג) אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם. דרשה הדומה לזה דרשו בנצח פ"ה מ"א בעשרה מאמרות נברא העולם ומה ת"ל והלא במאמר אחד היה יכול להבראות, אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות: (סד) הוי אומר. מלת אומר מיותר וליחא גם כ"י רומי א' ז' לכן הסתריה: (סה) אמר ר' אחא. עד שיחיו המתים ליתא כ"י רומי א', ומנא לנכון גם כ"י רומי ז': שמים

[יב] **אלה** תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד). (מז) ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים וברקים ביצד מברך עליהם. (סח) כך שנו רבותינו על הזיקים ועל הזועות ועל הברקים ועל הרעמים אומר ברוך שכחו מלא עולם, הרי זה מן המשנה, מן המקרא מנין, שנאמר המביט לארץ ותרעד (תהלים קד ג), ומה כתיב אחריו, יהי כבוד ה' לעולם (ספ) שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי מפני מה הזועות באות לעולם, א"ל בשעה שהקב"ה רואה את ישראל שאינן מפרישין מעשרותן כתיבנן, הזועות באות לעולם, (ע) א"ל אליהו ז"ל חייך, כן הוא סיבה של דבר, אלא כך הוא עיקרו של דבר, בשעה שהקב"ה מביט בעולמו (עא) ורואה בתי עבודת כוכבים יושבים על תלם במח שלוה ושאנן, ובית מקדשו חרב, (עב) באותה שעה רוצה להפיל את העולם

(א) שמים הללו מתיקן נבראת. ב"כ רומי נבראת ברא אליהם השמים האלו מהיכן נבראת, הלשון משמש ונל' נבראת ברא אליהם את השמים ואת הארץ הארץ מהיכן נבראת, כי הדרשה היא על הארץ ולא על השמים, ועל זה כתב מגוש של שלג, והביא ראיה כי לשלג יאמר הוי ארץ, וכן תראה בב"ר פ"א אמר ר' יהודה בר סימון את הארץ כו' ולא פירש וסיקן פירש להלן כי לשלג יאמר הוי ארץ (אויב לו ו), נזקק עפר למנוח (שם לא לח), וימין בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א בתחלה היה העולם מים במים כו', מחו ועשאו שלג חזר ועשאו ארץ כי לשלג יאמר הוי ארץ. וכן תראה בבבבקי דר"א פ"ג הארץ נבראת מים נבראת משלג נבראת כסא הכבוד לקח וזרק על המים ועשה ארץ, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ נזקק עפר למנוח: (סו) ילמדנו רבינו מי שראוה זיקים. מובא בילקוט יואל רמז תקנ"ו בשם התנחומא ובילקוט תהלים רמז תתס"ב על הכתוב המזים לארץ ותרעד הביא רק התחלת המאמר מי שהוא רואה זיקים וזכרים היאך מנדר עליהם, וחכם פיוס המאמר, וגרש כדור "ילמדנו": (תב) כך שני רבותיו. ברבות דף ל"ד ע"א, והוא לפי גירסת המשנה שבירושלמי, ובמסנה שבבבלי הגי' על הרמנים ועל הרוחות ועל הצרכים אומר בדרך שכתו וגבורתו מלא עולם: (סט) שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי. ב"כ רומי את ר', ונל' את ר' נהוראי כמו שמוצא בילקוט יואל שם, וכתו שאל בירושלמי בברכות פ"ה (דף ג' ע"ג), ובמדרש שו"ט מומזר י"ח בפרק ויגשע ותגשע ותגשע, ובמזמור ק"ד, ובסוף בילקוט שם רמז ק"ה בשם מדרש שו"ט, והמאמר הזה מובא בתנחומא עינים (קול אליהם דף ק"ג) בשם ירושלמי פ' הוראה ותנחומא פ' אלה תולדות השמים, ומדרש תהלים. ע"ש מה שכתוב על זה, וקיים והביא שם בשם התנחומא זה אומר למנוח. אחי פולה, וזה אומר לשמש או לירח, והוא מאמר התנחומא שלפנינו ב"כ, כי היו לפיו ב' כתבי יד מהתנחומא: (ע) אל' אליהו ז' חייך כן הוא סינה של דבר. ב"כ רומי כך סברך של דבר, ובילקוט יואל שם חייך כך הוא סברו של דבר, וכן בירושלמי שם חייך כך הוא סברא דמילתא אבל כך יקרו של דבר, כך הוא במדרש שו"ט מומזר י"ח, אולם במזמור ק"ד הלשון תנחומא מאת המעתיק וכך "לראוי הדברים כדברך אבל אינו כן". והנה בירושלמי לפני הכיום אל' אליהו חייך כך הוא סברא דמילתא מובא מאמר אחד החסר לפנינו, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אליהם זה, וכתוב אחד אומר המזים לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשו, ה' כי ל' יתקיימו שני הכוזבין הללו, בשעה שישראל עושין רעו של מקום ומוציאין מעשרותיהן כחיקין, תמיד עיני ה' אליהם זה מראשית השנה ועד אחרית השנה ואינם ניווקים כלום, ובשעה שגין ישראל עושין רעו של מקום (עין מוציאין מעשרותיהן כחיקין בירושלמי לארץ ותרעד, ועל זה סיים אל' חייך חייך כך הוא סברא דמילתא: (א) אל' אליהו בתי ע"י. וכן ב"כ רומי ובילקוט יואל שם, אולם בירושלמי הגי' בשם הסוס המזים בתי חסירות וצבתי קרקסאות יושבים בטח ושאקן, וכן במדרש. שוחר טוב ורואה בתי ערססאות [נל' סאטראות] וצתי קרקסאות ואומות העולם יושבים בהשקם ובנפחה. ובמזמור ק"ד הלשון משושב יוש לתקה עפ' מומזר י"ח. גם במאמר עינים שם הגי' משושבת, כשהקב"ה מזים ורואה בתיים רבים יושבין, חסר הסוס בהשקם ובנפחה, ובמקום בתי ע"י או בתי קרקסאות הגי' הוא מלת, רביס': (עב) בזהמה שעה רואה להפיל את העולם ומועז. ב"כ רומי בזהמה שעה הוא אפילים לעולם והוא מודעו, בילקוט יואל בזהמה שעה מאפיל העולם ומודעו, בשו"ט מומזר י"ח מחרה אפס בעולמו להחריבו, ובמזמור ק"ד הוא מזים בעולמו ומבקש להחריבו. ראיתי עמי טסאפאות שוחר, ובזהמה בגי' הכבדו כמו שב"כ רומי ונל' אפילין לעולם. ובאשר לא הבינו המלה הזרה הגי' המעתיק שלפנינו "רואה להפיל את העולם" ובשו"ט, "מחרה אפס בעולמו" ובמזמור ק"ד "מזים בעולמו". ובמדרש שו"ט כשהשק עפ' הילקוט ש"ב רמז ק"ה שסביב דברי המדרש שו"ט חרה אפס בעולמו להחריבו, והצינו המדפיסים אח"כ כן במדרש. וראיתי בירושלמי שם הגי' נכונה הוא אפילין לעולמו להחריבו. וכן תראה בערך ערך אפילין שסביב מאמר הילמדנו (ואינו התנחומא שלפנינו) ונל' כשהקב"ה רואה בתי ע"י יושבין שלין וציתו שמש וששוי דים לערלים ולשועלים, שנאמר שועלים הלכו בו איבה

(עג) ומוזעזע, (עד) אמר הקב"ה (עה) כל הרעש הזה בשביל לקדש את שמי, שנאמר כל חנקרא בשמי [ולכבודי בראתני יצרתיו אף עשיתיו] (ישעיה נג ז). ובמה שאני ראוי להתקלם, האומות מכעיסין אותי, (עו) זה אומר ה' עושה כך וכך, וזה אומר לפלח למולות, וזה אומר לחמה ולשמש אני פולה, לפיכך אני מביא את הרעש בעולם, אעפ"י שלא הנאני המולות, בשביל שמכעיסין אותי בהן, אף הם לוקין עמם, שנאמר השמש יהפך לחשך וחירה לדם (יואל ג ד), ומה איכפת להם, אלא להודיע שלא ברא אלה אחר את עולמי עמי, (עז) תדע לך שכך הוא, (עה) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים, שנאמר יחי רקיע בתוך המים (בראשית א ו), וכתוב אחר אומר המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג), ומה כתיב אחריו, עשה מלאכיו רוחות (שם סג ד), (עט) הוי אומר בשני נבראו המלאכים. (פ) ור' חנינא אמר בחמישי נבראו (את) המלאכים, מניין, (פא) שנאמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית א ב), אלו המלאכים, שנאמר ובשמים יעופף (שם ו ב), (פב) הוי אומר בחמישי נבראו, בין כדברי ר' יוחנן ובין כדברי ר' חנינא הא למדת שלא נבראו המלאכים אלא משברא הקב"ה את עולמו, ולמה כן, אלא אמר הקב"ה, אם אני בורא אותם תחילה, הבריות אומרות הם סייעו אותי בעולמי, אמר הקב"ה אני בעצמי בראתי את עולמי, שנאמר (את) [ותא] כל אלה ידי עשתה (ישעיה ס ב), בריות שמים וארץ מנין, (פג) [ממה שקראו בענין] (שנאמר) אלה תולדות השמים והארץ וגו': [יג] ד"א אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. (פד) זש"ה המשל ופחד עמו (איוב כה ג), לפי שאיוב אמר מי יתן ידעתי ואמצאנו [אבוא עד תכונתו] (שם כג ג), אמר ר' אבא בר כהנא אם בהיכל של מעלה הוא אבוא עד תכונתו, ואם בהיכל של מטה אבוא עד תכונתו, ואין תכונתו אלא היכל, (פה) שנאמר ויביטו המזבח על מכונתו (עזרא ג ג), (פו) הוי אומר זה היכל. אערכה לפניו משפט (איוב כג ד), אמרו לו חביריו אי אתה יודע שהוא נקרא אלחי המשפט, שנא' כי אלחי משפט ה' (ישעיה ל יח), ופי אמלא תוכחות (איוב סג), (פז) אמר לו אם סותם פיו של אותו האיש, אדעה (כח) מלים יעניני [ואבינה כה יאמר לי]

הערות ותקונים

(איכה ה יח) אותה שעה מתחלל אפילו של עולם והוא מוזעזע, שנאמר המצבים לארץ ותרעד עכ"ל. צעל הערוך לא מנאר המלה, ודברי המוספי נשמעו מערך שלפני ואין כלן מקומם, הרמ"ל הביא המלה היונית ἀπελατ ἀπελατ פ' כליון והסתה (מוטערנאנט), הרב הנלן בנדול ד"ר לשווי בספרו מדרש מלן צערך אפילו רזה לפרש מן אפילו שפי' עורה וחלר, ע"ש (נקה אחר המוספי נקטת), והחכם הזה הביא דברי הירושלמי צערך אפילו ומצא שהיה המלה היונית ἀπελατ והביטוי ἀπελατ ופי' גוער (דרהמנדר), והכוונה הוא גוער לעולמו להחריבו (זה דרמנדר ער ויינער וועלט יום לו גערטערטן). וכן הוא דעת ידידי הרב הגדול החכם הכולל מוה"ר ח"י ד"ר קאהוס צערך השלם והביא ב' ערכים מאמר הילמדנו ומאמר הירושלמי ומפרש את המלה צילמדנו כפי' הרמ"ל, ובאמת הוא מאמר אחד רק צוטפחות שונות. ואולי יש לחקן גם צילמדנו שהביא הערוך אותה שעה הוא אפילו לעולם והוא מוזעזע. ובמדרש חיות פסוק ברה דודי איתא בשעה שא"ה אולתין ושותין ומחסיין ומנאצין להקב"ה בעריות שמכירין אותה שעה חושב הקב"ה אפילו להחריבו לעולמו. הוא מאמר הדומה למאמר שלפניו, ואין ספק שז"ל אותה שעה הוא אפילו לעולמו להחריבו, כמו שהוא בירושלמי, רק המעתיקים שחתו ושצטו הלשון מבלי דעת: (עג) ומוזעזע. ככ"י רומי וצילקוט וצילמדנו מוזעזע, ובירושלמי ובמדרש שו"ס מסיים הה"ד [שאנ] ישאל על מו" (ירמיה כה ל) בשביל מו"ר, וצילמדנו אשר הביא הערוך סיים שנאמר המצבים לארץ ותרעד (תהלים קד לב): (עד) אמר הקב"ה כל הרעש הזה. זה ליתא בשו"ס, והכוונה כל הרעש הזה ר"ל הוועות (עה) כל הרעש הזה. ככ"י רומי וצילקוט וצילמדנו שו"ס (עו) זה אומר ה' עושה כך וכך וזה אומר לפלח למולות. ככ"י רומי זה אומר ה' עושה וזה אומר למולות אף פולח, והשאר ליתא שם: (עז) תדע לך שכן הוא. ככ"י רומי תדע לך שהוא כן: (עה) ר' יוחנן אמר. עיין לשל ובהערה א': (עט) הוי אומר. ככ"י רומי הרי בשני נבראו המלאכים: (פ) ור' חנינא אמר. עיין לשל הערה א': (פא) שנאמר ועוף יעופף. ככ"י רומי שנאמר בחמישי ועוף יעופף: (פב) הוי אומר. גם פה ככ"י רומי הרי בחמישי נבראו: (פג) ממה שקראו בענין. הוספתי מלת בענין, והספתי מלת שנאמר כי מיתרתה היא, וז"ל ממה שקראו בענין אלה תולדות השמים והארץ, וכן הוא לנכון ככ"י רומי, והוא סיום הדורש על הקריאה צמורה, עיין לשל הערה א': (פד) זש"ה המשל ופחד עמו. מובא צילקוט איוב רמז תתק"ב בשם התנחומא: (פה) שנאמר ויביטו המזבח על מכונתו. צילקוט שם בשעת על חכונתו, וככ"י רומי ויביטו את המזבח מתכוונתיו ז"ל ויביטו המזבח על מכוונתיו (עפ"י הקרי): (פו) הוי אומר זה היכל. ככ"י רומי הוי זה היכל וצילקוט השמיס: (פז) אמר לו. צילקוט אמר לם: הלכתי

(איוז נה ע), אם יהא משיבני על כל דבר ודבר, אם המאתי אם לא המאתי, הן קדם אהלוך ואיננו ואחור ולא אבין לו (שס טז ח), אמר ר' יוחנן מכאן אתה למד שהשכינה במערב, (פח) הלכתי לדרום ולצפון ולא מצאתי, למה כי ידע דרך עמדי בחנני כזהב אצא (שס טז י), אמרו לו חבריו איוב (פמ) עד מתי אתה מטריר בדברים, אין אנו אומרים לך שאין אתה יכול להקביל פניו, (צ) ולהפיה דברים עמו, אמרו לו יכול אתה (צא) להפיה עם מיכאל: (צב) ר' יעקב מן כפר חנה אומר [המשל ופחד עמו (שס טז כ)], (צג) המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, עושה שלום במדומיו (שס), (צד) אפילו העליונים צריכין שלום, המולות עולין, שור אומר (צה) אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, תאומים אומר אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, וכך כל אחד ואחד אומר אני ראשון, (צו) הוי אומר העליונים צריכין שלום:

[יד] [אלה תולדות השמים והארץ]. (צו) בכל מקום אתה מוצא משה קודם לאחר, ומנין (צה) ששניהם שקולים, שנאמר הוא אהרן ומשה (שמות טו). בכל מקום אתה מוצא יהושע קודם לכלב, ומנין ששניהם שקולים, (צט) שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקנזי ויהושע בן נון (נמנע לנ י). (ק) בכל מקום אתה מוצא כבוד האב קודם לכבוד האם, ומנין ששניהן שוין, שנאמר איש אביו ואביו תיראו (ויקרא יג ג). בכל מקום

הערות ותקונים

(פח) הלכתי לדרום ולצפון. צילקוס נלפסן ולדרום: (פט) עד מתי אתה מטריר בדברים. כן הוא גם כ"י רומי, וצילקוס מטיח דברים, וכל"ג גם לפניו, והוא מלשון ר"ל לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה (תענית כ"ה): (צ) ולהפיה דברים עמו. כ"י רומי וצילקוס או להסיע עמו: (צא) להפיה עם מיכאל. גם פה כ"י רומי וצילקוס להסיע עם מיכאל: (צב) ר' יעקב מן כפר חנה. ובכ"י רומי ר' יעקב של כפר חמר, וצילקוס ר"י יעקב חמר, והשמים שם המקום. וכל"ג ר' יעקב דכפר חנין, כמו שהוא לנכון בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה (דף ג' ע"א), וכן במדרש חזית ב'פ' לאה ורחלה, ועיין סדר הדורות בערך ר' יעקב דכפר חנין: (צג) המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל. זה הדרוש מובן על הכתוב המשל ופחד עמו שהוא בראש המאמר, וכן תקנתו בפנים, והמאמר הזה נשנה גם בפסיקתא שס. ובמדרש צמ"ר פ"ב, וכן במדרש חזית שס, המשל זה מיכאל והוא של שלג, ופחד זה גבריאל והוא של אש. וכן במדרש דברים רבה סוף שופטים פ"ה מיכאל כלו שלג וגבריאל כלו אש. ובתנחומא הנדפס ויגש ב'פ' ואת יהודה שלח המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן המים וגבריאל מן האש. ובמדרש צ"ר פ"ב הנוסחא בטעות המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל וכל"ג להפך. ובתרגום על הכתוב המשל ופחד תרגם מיכאל ממימיה והוא דלשא [ג"ל והוא דמיא] וגבריאל משמאל והוא דמיא [ג"ל והוא דלשא], וגם בפסחים דף ק"ח סע"א אימא ביהדיא שמיכאל הוא שר הנגד וגבריאל שר של אש, לכן תראה שט"ס נפל בתרגום וכל"ג כמו שתקתי: (צד) אפילו העליונים לריכין שלום. בפסיקתא שס עמו (ר' המשל ופחד עמו, ודרש מלת עמו) ומשלימים עמו ולא זה מויק את זה, ועיין ס' בהפסד ח"מ מה שהעירתי עמו זה. וצילקוס אחר סיום התנחומא וכל אחד ואחד ראשון, הביא הוא ומשלימין זה לזה ולא זה מויק את זה ע"כ. ולקח דבריו מהפסיקתא: (צה) אני תחלה ואני רואה מה שלפניו. כ"י רומי ואני רואה מה שלפניו, וכן תאומים אומר אני תחלה ואני רואה מה שלפניו, וכן יש לתקן גם לפניו: (צו) הוי אומר. מלת אומר יש לנחוק, וליתא גם כ"י רומי וצילקוס: (צז) בכל מקום אתה מוצא משה קודם לאחר. צילקוס חיוז שם רמז תתק"ב הוצא דק התחלת המאמר וסיום במלת "וכו", ונשנה במכילתא ריש בא ובשנינויים בתנחומא הנדפס בא ורשם בראש "ומכילתא דר' ישמעאל", וכן נשנה ג"כ בשנינויים צב"ר פ"א, ויקום רמז ב', וי"ר פל"ו, ואם נוסף בכל מקום הוא מקדים אברהם ליצחק ויעקב. ובצ"ר נוסף עוד בכל מקום הוא מקדים חורין לבני יוסי, והוא הוספה מאוחרת מנמרא כריתות דף כ"ח ע"ב, וצילקוס אשר הביא מאמר הב"ר לא נמלא זה, גם נוסף אח"כ למדרש וי"ר והוצא פנימה בראש המאמר, והמאמר הזה הביא צילקוס גם בשנינויים רמז שט"א בשם צ"ר, וגם צילקוס שם לא נמלא ההוספה שהוא: (צח) ששניהם שקולים. כן הוא גם במכילתא וצ"ר, אולם כ"י רומי ה"ו ששניהם שוים. ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול מהר"א ווייס ל"י במדות סופרים במכילתא שס: (צט) שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקנזי ויהושע בן נון. הוא לשון הכתוב במדבר י"ד ל'. ויש לנחוק שם מלת הקנזי, כי ליתא בקרא, ובכ"י רומי מובא לנכון כי אש כלב בן יפונה ויהושע בן נון, ואחר סיום הכתוב נוסף כ"י רומי שם הרי לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה: (ק) בכל מקום אתה מוצא כבוד האב קודם לכבוד האם. כ"י רומי נוסף "אבל אמרו חכמים האב קודם לאם מעני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו" והוא הוספה מנמרא קדושין דף ג"א. וגם כל המאמר צב"ר בכל מקום הוא מקדים, הוא הוספה מתנחומא שלפניו, וכפל מאמר של שמים וארץ עוד הפעם, וסעד לזה כי כל המאמר שלפניו מקורו בירושלמי חגיגה פ"ב, וס' ליתא זה, רק הוא נוסף

אתה מוצא השמים קודם לארץ, ומנין ששניהם שוין, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ד ד): (קא) (וכתיב):

[טו] **אלה** תולדות השמים והארץ. זהו שאמר הכתוב ה' בראשית יסד ארץ (משלי ג יט), (קב) אתה מוצא בראשית ברא הקב"ה שמי וארץ. (קג) אמר ר' עזריה (קד) בשם ריש לקיש ביום הראשון ברא שמים וארץ, נשתתרו המשה ימים, ברא אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ברא בשני רקיע מלמעלן, בשלישי יקוו המים מלמטן, ברביעי יהי מאורות מלמעלן, בחמישי ישרצו המים מלמטן, נשתתרו יום הששי מלהבראות, אמר הקב"ה אם אני בורא מלמעלן, הארץ מתרגנת, ואם אני בורא מלמטן, השמים מתרגזין, (קה) מה עשה הקב"ה, ברא אדם מלמטן ונשמה מלמעלן, (קו) הוי אומר ה' בראשית יסד ארץ:

[טז] **אלה** תולדות השמים והארץ בהבראם. (קז) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן בה"י ברא, ומה עסקו של ה"י כאן, אלא כל האותיות מוציא אדם מתוך פיו והוא קומץ את פיו, אבל ה"י אדם מוציאה מתוך פיו בלא קומץ את פיו, כך ברא הקב"ה את עולמו בלא יגיעה, שנאמר לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ נח): ד"א בהבראם, (קח) אמר ר' תחליפא באברהם, הן הן האותיות בהבראם, (קט) בזכותו של אברהם: (קי) (שנאמר)

[יז] **ביום** עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ד ד). (קיא) בית שמאי אומרים מחשבה בלילה ועשיה ביום, ובית הלל אומרים (קיב) מחשבה בין ביום ובין בלילה,

הערות ותקונים

מן התנחומא כ"י שלפנינו. ולא נכון שהשמים נעל הילקוט הכיום הזה שנספח המאמר של שמים וארץ: (קא) וכתיב: מלח וכתוב הסגרי, כי מן הלה תולדות השמים הוא התחלת המאמר: (קב) אחת מולא בראשית ברא הקב"ה שמים וארץ. עיין רמב"ן עה"ת דפ' בראשית שכתב ורמזו לספירה הנקראת חכמה שבה יסד כל הענין, שנאמר ה' בהכמה יסד ארץ, וזהו כוונת תרגום יב"ע בחכמה ברא ה': (קג) אמר ר' עזריה: מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ה בשם התנחומא ע"ש, ושם הגידתא אמר ר' אלעזר בשם רשב"ל ור"ל אמר ר' עזריה, וכן בכ"י רומי הגי' כמו שלפנינו אמר ר' עזריה, ומלא נקלטה שמונים במדרש ב"ר פי"ג אות ח', ומובא בילקוט רמז י"ח, וכן בלקט טוב (דף ס' ע"ב), ובמדרש ב"ר שם ר' עזריה בשם רבי, ויש להקין שר"ל בשם רשב"ל. והמדפיסים הציגו במדרש שם כ"י ח' אמר המלות ר' עזריה בשם ר' אמר כלפי מעלה הדבר אמר, באמת זה מוסב למסע והוא מאמר אחד ואין להפרידו, ולזה המאמר כוון רש"י בבראשית ב' ז': (קד) בשם ריש לקיש. בכ"י רומי ובילקוט ובלקט טוב בשם ר' שמעון בן לקיש: (קה) מה עשה הקב"ה ברא אדם מלמטן ונשמה מלמעלה. זה נשמע בכ"י רומי, ובילקוט שם הגי' יוהר נכונה, ברא גופו מלמטן ונשמתו מלמעלן, ועיין ב"ר שם וברש"י עה"ת בראשית ב' ז': (קו) הוי אומר. גם פה מלת "אומר" יש למחוק, והוספת המעתיק היא, וליתא בכ"י רומי ובילקוט: (קז) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן בה"י אמר. מובא ב"ר פי"ג אות י', ולאותיות דר"ע אות ה' (בית המדרש ח"ג לז כ"ג). ועיין בירושלמי תיגיה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג), ובפסיקתא רבתי פכ"א הנמצא מאמר ארוך בשני אותיות נבראו שני עולמים. והדרש שלפנינו לא האותיות מוציא אדם מתוך פיו והוא קומץ את פיו, וה"א אדם מוציאה מתוך פיו בלא קומץ, זה ליתא בירושלמי ובפסיקתא רבתי. ומובא בילקוט ישעיה רמז ש"א בשם התנחומא. ובב"י הלשון משונה כל האותיות תופשין את הלשון, וזה אינו תופש את הלשון, וכן מובא בילקוט רמז י"ח. ובמדרש שו"ע מזמור ס"ב חמלא ג"כ הדרשה באופן אחר, מה ה"א כשאלם מוציאה מתוך פיו אין בה לא ריוח שפתים ולא חריית לשון, ובלקט טוב בראשית א' ד' (דף י' ע"א) בבראשית בה"א בראשית כלל יגיעה, כי כל האותיות יש בהן יגיעה בקריאתן עקימת הפה ונענוע לשון ושפתים, אבל ה"א אין בה נענוע כלל לכן נאמר בבראשית ע"ב. ועיין מנחות דף כ"ט ע"ב: (קח) אמר ר' תחליפא. וכן הלפ"ן לך אות פ' מובא בן בשם ר' תחליפא. ובב"ר פי"ג אות י"ב כ"ט ע"ב: (קח) אמר ר' תחליפא. בזכותו של אברהם, יש להקין שם הן הן האותיות בבראשית בזכותו של אברהם. ובמדרש שו"ע מזמור ק"ד בפסוק ישעשו ע"י ה' אמר ר' יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם, שנאמר השמים והארץ בבראשית, הן הן האותיות של אברהם. ובלקט טוב בראשית שם אמר ר' יהושע בן קרחה בזכות אברהם כי בבראשית ואברהם שקלין הס, ור"ל שגייסם שקליס זה היה ולאותיותיהם שוים: (קט) בזכותו של אברהם. בכ"י רומי הגי' בזכותו של אברהם בראתא את העולם: (קי) שנאמר ביום עשות. מלת שנאמר הסגרי, כי מן ביום עשות הוא התחלת הדרש ואינו מוסב למעלה, בתחלת החל הדרשה על הלה תולדות השמים, ואח"כ חסדי הדרשה על ספלה דקרא. וכן נשנה בב"ר פי"ג אות י"ב, ומובא בילקוט רמז י"ט: (קיא) בית שמאי אומרים. עיין במ"כ: (קיב) מחשבה בין ביום ובין בלילה. בב"ר הגי' מהשנה ומעשה ביום אמר ר' שמעון בן יוחי תמיה לא איך מחק

וגמר מלאכה עם דמדומי חמה. (קינ) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, בכל יום היה הקב"ה בורא שלש בריות, ביום ראשון ברא שמים וארץ והאור, (קיר) בשני ברא רקיע וניהם ומלאכי השרת, בשלישי אילנות ודשאים (קטו) ונהרות, ברביעי חמה ולבנה (קמז) וכוכבים, בחמישי דגים (קיו) וליתר ועופות, ובששי היו לבראות ששה של ערב שבת ושל שבת, (קיה) ואלו הן, תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ, ואדם ותוח, נגמרה מלאכת אדם ותוח ושל בהמה, ומשגמר את אלו ביקש לבראות את השאר, וקדש השבת, שנאמר ויכלו השמים וגו', ויכל אלהים, ויברך אלהים וגו', אשר ברא אלהים וגו' (בראשית ב' א-ג): (קיש) ד"א אשר ברא ועשה אין כתיב כאן, אלא לעשות, שקדמה השבת ולא נגמרה מלאכתו, (קכ) ר' בניאי אמר אלו המזיקין, שברא נפשותיהם עם שהוא בורא גופן קדש יום השבת, והניחו ונשארו רוח בלא גוף, עד הנה פרים ורבים כבני אדם, ומתין כבני אדם, והבא על הישידה הוויין ליה בנין שדין, וממיו אתה למד, מאדם הראשון, שהיו לו בנים מרוחות, וכל מי שבא עליה אין עליו כלום, שהן דומין לאיש מקרה. ויש אומרים אשר ברא אלהים לעשות, זו בית המקדש העתיד להיות: [יח] אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. (קבא) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן אמר כל תולדות שבתורה חסרין ו', חוץ משנים שהן מלאין, אלה תולדות פרץ (ספ"ד יח), אלה תולדות השמים, שניהן מלאים. (קכב) אמר ר' יהודה הלוי

הערות ותקונים

נחלקו אבות העולם ב"ש וצ"ה על ברית שמים וארץ, אלא מחשבה בין ביום ובין לילה, ומעשה עם דמדומי חמה: (קין) אמר ר' לוי. ב"ר פ"א ס"ה ט', וילקוט רמז ס"ו, ובפסקתא רבתי פמ"ז מובא רק התחלת המאמר והשאר קטוע: (קיר) בשני ברא רקיע וניהם ומלאכי השרת. רקיע מפורש בתורה, ניהם עיין ב"ר פ"ד ס"ה ט"ו, שם"ר פ"ט, וי"ר פ"א, ופסחים דף נ"ד, ועל מלאכים עיין לעיל בהתחלת התנחומא, וגם בנ"ר פ"א לדעת ר' יוחנן, וכן בב"ר סוף פ"ג, ושם"ר פ"ט, ובתנחומא חיי, ושם"ר מומר כ"ד, פדר"א ריש פ"ד, וע"ש בביאור הרד"ל והביא בשם מדרש כונן ביום שני נבראו ארזאים ומלאכים ואפנים ושרפים ומשמלים, וכן הביא מנח"י יורה, וכן תראה ביב"ע בראשית א' כ"ו: (קמז) ונהרות. בנ"ר וילקוט הגי' וכן עין: (קמז) וכוכבים. בנ"ר וילקוט הגי' ומנחת: (קיו) וליתר. את התנינים הגדולים, דרשו זה ליתן, ב"ר דף ע"ד ע"ב, ב"ר פ"א, ויב"ע בראשית שם, ורש"י ע"ה בשם מדרש אגדה, וכן מובא בלקח טוב (דף י' ע"ב): (קיה) ואלו הן. בנ"ר איתא גי' אחרת, בשם אדם וחיה ורמשים, אמר ר' פנחס גי' ברא ששה אדם וחיה ורמש ובהמה וחיה ומריאים, ואח"כ הוצא מאמר ר' בניאי אשר ברא אלהים. ועשה אין כתיב כאן, אלא אשר ברא אלהים לעשות, כל מה שהיה עתיד הקב"ה לבראות בנ"ר הקדים וברא אותו בו, וכל המעין יחזה כי פסחת הב"ר קשה מאד, ומה בא ר' בניאי להשמיענו, אולם לפנינו בתנחומא מובא בשם ר' בניאי מאמר אחר אלו המזיקים, ולדעתו היה כתוב גם בנ"ר כן בשמו, רק היה הגי' אלו המריאים, והכוונה אלו המזיקים, ומלת מריאים כשתרצב מכאן למעלה בדברי ר' פנחס, וכל"ל ר' פנחס אמר בוי"ל ברא אדם וחיה ורמש ובהמה וחיה, ומלת "ששה" מיותרת, ור' בניאי אמר אשר ברא ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות אלו המריאים ר"ל מזיקים שקידש השבת ונשארו בלא גוף. וכן תראה בב"ר פ"ו ס"ה ט' ר' לומר אלו השמים שברא הקב"ה את נשמתן וברא לבראות את גופן וקידש השבת ולא בראן, וגם בכאן היתה הגי' לפני רבינו בעל הערוך בערך מריא אלו המריאים, ופ' שדים, והביא שם גם מאמר הב"ר מפ"ב, והיה לפניו כבר המאמר משוכם כמו שהוא לפנינו בב"ר, ואולי ז"ל אילו הראמים, עפ"י מאמרים רחם אילו השדים גיטין דף ס"ח ע"ב: (קיש) ד"א אשר ברא. הוא בב"ר מאמר של ר' בניאי: (קכ) ר' בניאי. עיין ב"ר פ"ו ס"ה ט', וילקוט רמז י"ב: (קבא) ר' ברכיה. כל המאמר היה מובא בתנחומא הנדפס בראשית ס"ו ו', וכן נראה בשינויים בב"ר פ"ב אות ו', ושם מתחיל אמר ר' שמואל בר נחמן, וחסרים מנולות, אמר ר' ברכיה ור' חלבו, וכן נראה המאמר בשם"ר פ"ל, ומובא במדרש הפסרות ויתירות לד"ו, ובלקח טוב (בראשית ב' ד' דף ס' ע"ב), ועיין שם בהערה ח' שהעירות ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן בב"ר מתחיל אמר ר' שמואל בר נחמן, ובתנחומא (הנדפס) פ' בראשית הוא כמו שהביא רבינו, ועיין השחר שנה רביעית חוברת ששית לד שג"ל מה שהעירותי שם, ובס' יצועות משנתו העיין השני פ' שני הביא דברי המפקד שהוכיח מאגדה זאת כל תולדות שבתמקרא חסר, וע"ש מה שכתב הרב האברנאגל על דבריו: (קכב) אמר ר' יהודה הלוי נר שלום והן ששה, אמר ר' פנחס בשם ר' ר'אובן כנגד ששה דברים שחסר את אדם הראשון. וכן הוא בב"ר רומי, ובמקום וכן ששה שם בשעות, ובכ"ש שר. וכמו שנה לפנינו אין לה שחר, כי מה הכוונה והן ששה? הלא תולדות החסרים ו' הם יותר מששה, רק ברור כי היה בתחלת הגי' "מהו וי"ו", ר"ל למה חסר וי"ו במלת תולדת, ובא מעתיק השני ולא הבין הטובה והלצ וכן ששה, מן פרו עשה ודף, ובכ"ש כי טונת לאת ו' למספר ששה, והלצ ששה במקום ו'. ובתנחומא הנדפס

בר שלום והן ששה, אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שחיסר את אדם הראשון, ואלו הן, זיו פניו וקומתו, וחיויו, ופירות הארץ, (קבנ) וזן עדן, (קבד) וחמה ולבנה, זיו פניו מנין, (קבה) שנאמר משנה פניו ותשלחיו (ויז יד כ). קומתו מנין, (קבו) שנאמר אחר וקדם צרתני (תהלים קלג ה). חיויו מנין, (קבז) שנגזר עליו מיתה [שאלו זכה] היה חי וקיים לעולם. (קבח) ופירות הארץ מנין, שנאמר ארורה (הארץ) [האדמה] בעבורך (בראשית ג י). (קבט) וגן עדן מנין, שנאמר ויגרש את האדם (שס טז כד). (קל) וחמה ולבנה מנין, שנאמר חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו (ישעיה יג י), (קלא) אבל לעולם הבא הקב"ה (מחזיר לו) [מחזיר], זיו פניו [מנין], (קלב) שנאמר כל רואיהם יכירם וגו' (ספ טז ט). (קלג) וקומתו מנין, שנא' ואולך אתכם קוממות (ויקרא יט ט), (קלד) ר' יהודה

הערות ותקונים

הנדפס אות ו' הגי' אמר ר' יודא הלוי בר שלום וא"ו זו כנגד ששה דברים, והמלות אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן הכר סס. ובבב"ר פי"ג הגי' ומפני מה אינן חסרין ר' יודן בשם רבי אבין אמר כנגד ו' דברים כו'. וכן הוא בילקוט בראשית רמז י"ז בשם בב"ר, והשמיים שם האומר, ובילקוט רות רמז תר"ט הגי' ר' יודן בשם ר' ראובן. ונלקח טוב בראשית א' ד' אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים השמיים המלות, אמר ר' יהודה הלוי בר שלום והן ששה והביא רק אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י. וראיתי במדרש במ"ר פי"ג אות י"ב ד"א וקרבנו [עתודים] למה ו"ו יתירה, ר' ביבי בשם ר' ראובן שיתא כנגד ו' דברים שניטלו מאדם הראשון כו', והוא המאמר שלפנינו, רק בשם הלוי הדורש הדרשה על וקרבנו עתודים. ויש להשיב כי גם שם המלה "שיתא" הוא טעמו הממתיק, וז"ל ו' כנגד ו' דברים. והממתיק תחת ו' הראשון הלוי מלת "שיתא". ובמדרש שמ"ר פ"א אות ג' תמאל דרשה אחרת וכן איתא שם: אתה מואל כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ משניים, אלה תולדות השמים, ואלה תולדות פרץ, ופעם גדול יש להם למה אמר אלה תולדות השמים מלא, מפני שברא הקב"ה את עולמו ולא היה מלאך המות בשולם ובשכיל כך הוא מלא, וכיון שהפא אדם וחוה חסר הקב"ה כל תולדות שבמקרא, וכיון שעמד פרץ נעשה תולדות שלו מלא שהמשיח עומד הימנו, וזימיו הקב"ה מגילי המות, שנאמר בלע המות לנח, לפיכך תולדות השמים ותולדות פרץ מלא: (קבג) וגן עדן. וכן בתנחומא הנדפס ונטרד מג"ע, אולם בבב"ר פי"ג ובמדרש במ"ר פי"ג אות י"ב לא השג ג"ע, רק הביא במקומו ופירות האילן. וגם בילקוט בראשית רמז י"ז ובילקוט רות רמז תר"ט מובא כמו שהוא בבב"ר: (קבד) וחמה ולבנה. בבב"ר ובמדרש במ"ר הגי' ומאורות: (קבה) שנאמר משנה פניו ותשלחיו. נדרש על אדם הראשון, עיין בבב"ר פי"א אות ג' וריש פט"ז, ועיין בעץ יוסף בשם יפ"ת: (קבו) שנאמר אחר וקדם צרתני. וכן הוא בתנחומא הנדפס, וכן בגמרא תניגה י"ב כיון שסרה היתה הקב"ה ידיו עליו ומיטעו שנאמר אחר וקדם צרתני ותפת עלי כפך, ועיין רש"י סנהדרין דף ק"י פ"א שכתב כפך בגימטריא הכי הוה, עיין בפסיקתא פסקא ריהי ביום כלות משה וזכרה י"ח. ולדעתי מה שכתב רש"י בתניגה שתי פעמים צרתני ויתחלה גבוה ולבסוף שפל, הוא הוספה מאוחרת מגיה. ובבב"ר פי"ג אות כד: קומתו מנין שנאמר ויתחבה האדם ואששו, אמר ר' אבהו באלוהי שעה גרעה קומתו של אדם הראשון ונעשית של מאה אמה, והוא הוא המאמר בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה, וכן בפסקא החודש (דף מ"ה ע"א), ור"ל כי אדם הראשון קודם שנחמטע היה מסוף העולם ועד סופו, ואיך התחבה צנן, ועל כרחך שנגדעה קומתו. והנה בפסיקתא שם הגי' אמר ר' חייבו, וכן בבב"ר פי"ט הגי' ר' חייבו, לכן יש לחקן בן בבב"ר פי"ג, ובמדרש במ"ר שם המאמר קטוע והשמיים שם הדורש. ובילקוט בראשית רמז י"ז קומתו נעשה של מאה אמה, המאמר קטוע ויש לתקנו עפ"י הבב"ר. וגם בילקוט רות רמז תר"ט איתא קומתו מנין ויתחבה האדם ואששו שעתה קומתו של ק"א אמה. וזה מחזק ויתר מדבריו בבב"ר שם: (קבז) שנגזר עליו מיתה שאלו זכה כו'. תקנתי עפ"י כ"י רומי, וכן בתנחומא הנדפס חיויו מנין דלוי זכה היה חי וקיים לעולם. ובבב"ר ובמדרש במ"ר הגי' חיויו מנין, דכתיב כי עפר אתה ואל עפר תשוב: (קבח) ופירות הארץ מנין שנאמר ארורה האדמה בעבורך. ובבב"ר הגירסא ופרי האילן ופרי הארץ מנין, ז"ל פירות הארץ ופירות האילן מנין, כמו שהוא לנכון במדרש במ"ר שם: (קבט) וגן עדן מנין שנאמר ויגרש את האדם. וזה איתא בבב"ר, עיין לעיל הערה קכ"ז: (קל) וחמה ולבנה מנין. בבב"ר הגירסא שנתנית מאורות מנין ר' שמעון וכו'. ובמדרש במ"ר שם קטע המסדר את המאמר מבב"ר: (קלא) אלא לעולם הבא הקב"ה מחזיר. בן תקנתי, וכן הוא לנכון בבב"ר רומי. ובבב"ר פי"ג טוסף לפני זה מקרא גדול אשר איננו מענינו, ואח"כ מתחיל בשביל ו' דברים שיחזרו, וזוהו תראה שמדרש בבב"ר הוא מאוחר להתנחומא: (קלב) שנאמר כל רואיהם יכירם. בבב"ר ובמדרש במ"ר הביאו הכתוב ואח"כ כלאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא): (קלג) וקומתו מנין שנאמר ואולך אתכם קוממות. בבב"ר כתוב קומתו אחר חיויו, ואכארי סייס שם חיויו מנין, והביא ראיה שנאמר כי כימי העץ ימי עמי. ואח"כ הביא מאמר גדול תני ר' שמעון בן יוחי אומר אין עץ אלא תורה: (קלד) ר' יהודה אומר מאי קוממות עתיד שיהיו כו'. המלות האלה נשמטו בתנחומא

אומר מאי קוממיות, (קלה) עתיד שיהיו כל אחד ואחד (מישר) [מישראל] גובחו מאה אמה. (קלו) ר' שמעון בן יוחי אומר מאתים אמה, שנאמר קוממיות, (קלו) קום מאה, מיות מאה, הרי מאתים. (קלה) (ויחיו לעולם) (ויהיו מניין), (קלט) שנאמר כימי העץ ימי עמי וגו' (ישעיה סה כג). (קמ) ופירות הארץ מניין, שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה [כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשיו יבכר] (יחזקאל מז יג). (קמא) וגן עדן מנין, שנאמר ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (הושע יד ח). (קמב) חמה ולבנה מנין, שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים (קמג) כאור שבעת הימים (ישעיה ל ט). (קמד) אמר ר' אחא בשם ר' חנינא מוחין מכתו של עולם ירפא :

הערות ותקונים

בתנחומא הגדפס. וזילקוס בראשית רמז י"ז מתחיל רמז י"ח ר' יהודה אומר מאה אמה, ר' נחמיה אומר מאתים אמה. וזה משגת המעתיקים או המדפיסים שהציגו רמז י"ח במאמר מר' יהודה, ובאמת הוא מוסב למעלה למאמר שלפניו, והמלות בקומה זקופה ולא יראון מכל צריה. מובא במדרש ב"ר ובמדרש במ"ר שם בשם ר' חייה, תני ר' חייה בקומה זקופה ואין יראים מכל צריה. והוא מאמר הספרא ריש פ' צחקותי. וכוונת המדרש תני ר' חייה אל הספרא. ובגמרא סנהדרין דף ק' ע"א איחא ד"א קוממיות בקומה זקופה ולא יראון מכל אדם: (קלה) עתיד שיהיו. ב"ר ובמדרש במ"ר שם מובא מאמר ר' יהודה בקריה ר' יהודה אומר ק' אמה כאלם הראשון. ובמדרש במ"ר מאמרנו מאחר למאמר ר' שמעון בן יוחי ויש להקדימו כי ר' יהודה אומר מאה ור' שמעון בן יוחי מאתים, וכן סובב הולך שכל אחד מוסיף על דברי שלפניו, וממלא גם לנכון ב"ר (קלו) ר' שמעון בן יוחי. במדרש ב"ר ובמ"ר שם מאמר אומר, ויש לתקן ר' שמעון בן יוחי אומר, ובתנחומא הגדפס בשמות ר' שמעון בן יוסף, כי היה לפני המעתיק ב"ר רשב"י והציג בטעות ר' שמעון בן יוסף במקום בן יוחי או בן יוחאי: (קלו) קום מאה, מיות מאה. במדרש במ"ר ר' שמעון אומר קוממיות קומה של מיות, יש לתקן לפנינו כמו שהוא במדרש במ"ר שם. והכוונה כי מיוטו רבים שנים ומיות היינו ממות. ובב"ר חסר זה, ויש להשלימה, ועיין במדרש ב"ר ובמ"ר שם שנמלא שם הוספה ר' אלעזר ב"ר שמעון אומר ג' ממות, ר' אבהו אומר ט' ממות, ע"ש, ומזה תראה כי המסדר מן ב"ר הוסיף דברים על התנחומא: (קלה) ויחיו לעולם. כ"ה גם בכ"י רומי, ותקנתו של"ל וחיינו מנין, כמו שהוא לנכון בתנחומא הגדפס ובב"ר (קלו) ר' שמעון בן יוחי. (קלמ) שנאמר כימי העץ ימי עמי. ומהרגמנין ורחמיהו דיקרא יהון עתידין דכתיב עץ חיים הוא למחזיקים בה, והוא הוספה מן מסדר הב"ר, וליתא בתנחומא: (קמ) ופירות הארץ מניין שנאמר ועל הנחל. במדרש ב"ר ובמ"ר הביא פירות הארץ ופירות האילן מנין דכתיב כי זרע השלום הגפן תתן פריה וגו' (זכריה ח יב), ובתנחומא הגדפס בראשית אות' ו' נמלא פה הוספה אחר שסיים הכתוב לחדשיו יבכר וכך הוא: מהו שכל חדש וחדש יבכר בזכוריהם חדשים לא בזכוריהם חדש זה בזכוריהם חדש אחר אלף מהדש. זה הוסיף מסדר התנחומא הגדפס מן ירושלמי חגיגה פ"א ה"ב (דף ס"ד ע"א), שקלים פ"א ה"ב (דף י"א ע"א), לחדשיו וזכוריהם לאלף מאה ר' יהודה לפי שבעולם הוא תחלה עושה חדשים כו' אלף לעתיד לבא תחלה עושה לחדש אחד, מה טעמא לחדשיו יבכר: (קמא) וגן עדן מנין. זה ליתא בב"ר ובמ"ר, כי חושב שם במקום גן עדן פירות האילן, עיין לעיל הערה קכ"ג: (קמב) חמה ולבנה מנין. וכ"ה בתנחומא הגדפס. ובב"ר הגי' במקומו מאורות מנין, ומובא מאמר ר' אבהו, ע"ש. ובעל הילקוט בראשית רמז י"ח השמים כל המאמר מב"ר והביא רק מאורות לקי צמחא שבת, ואולי היה חסר לפניו כל המאמר במדרש ב"ר שם ונחוסף אח"כ ממאמרם בב"ר פ"א אות ב' עיין שם. וגם זילקוס רות רמז תר"ס המאמר קסוע: (קמג) כאור שבעת הימים. גם כהן נמלא בתנחומא הגדפס בראשית ס' ו' הוספה, אחר שסיים לשון הכתוב הביא ח"ל: „וכתיב ואזהביו כלאת השמש בגבורתו (שופטים ב לא) ומהרגמנין ורחמיהו דיקרא יהון עתידין לאזהבה [לפניו לאזהבה, וכן מובא בכ"י ה' של אקספארד] כזיכור יקריה על חד תלת מאה וארבעין ותלתא כמיפק [לפנינו בשמות במפק] שמשא בגבוריה". ועיין רש"י בשופטים שם שכתב לעתיד לבא שבעתים כאור שבעת הימים שיהיו על אחת שלש מאות וארבעים ושלש כמספר ארבעים וחמש שבעיות, וכוון לדברי התרגום, וכוונתו כי שבעתים דקרא פירושו ז' פעמים ז' נמלא אור ז' ימי בראשית היה מ"ס פעמים כמו אור החמה של עכשיו, לעתיד יהיו שבעתים מאור החמה של שבעת ימי בראשית הרי ז' פעמים מ"ס עולה שש"ל. ועיין בחומ' ב"ר דף ח' ע"ב שכתבו ח"ל ואזהביו כלאת השמש בגבורתו היינו שמש של עתיד לבא דהוא שבעתים כאור שבעת הימים, ואור שבעת ימי בראשית היה שבעתים מאור החמה של עכשיו כדמפרש התרגום של רבי ושמחי עכ"ל. והנה בתרגום על רבי ושמחי (זכריה ב יד) לא נמלא דבר מאומה בתרגום, רק החום' כוונת לתרגום של שופטים (ב' לא) על הכתוב ואזהביו כלאת השמש בגבורתו. וכן ראיתי בחומ' צעין יעקב מובא בשם הריב"ש ח"ל כלאת השמש בגבורתו פ' כמו שנאמר עליו ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, ותרגם יב"ש על חד תלת מאה וארבעין ותלת והשגזן ידוע הוא, עכ"ל: (קמד) אמר ר' אחא בשם ר' חנינא

[יט] **כתוב** אחד אומר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכתוב אחד אומר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ד'), (קמו) בית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחילה, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. (קמו) אמר ר' יהודה בר' אילעי, המקרא עוזר לבית הלל, שנאמר לפני הארץ יסדת (תהלים קד כו), (קמו) ור' חנינא אמר ממקומך אתה למד, שנאמר בראשית ברא אלהים וגו', ומה כתיב אחריו והארץ היתה תהו וגו'. (קמו) אמר ר' שמעון בן יוחי תמיה אני איך נהלקן אבות העולם בבריאת שמים וארץ, והיך נבראו (קמו) כאלפס וכביסוייה, כך ברא הקב"ה השמים והארץ, שנאמר אף ירי יסדה ארץ [ויכני טפחה שמים] (ישעיה מח יג). (קמו) למד הקדים הקב"ה שמים לארץ, וארץ לשמים, ללמדך ששניהם שקולין כאחת. (קמו) ר' תנחומא בר אבא אמר בבריאת שמים קדמו לארץ, אבל בעשייה ארץ קדמה לשמים: [כ] (קמו) **שאלה** מפורגא אחת את ר' יוסי, (קמו) כתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' כימי השמים על הארץ (דברים יא כב), אין אתם קיימים אלא כל זמן שמים וארץ קיימים, (קמו) ועתידין שמים וארץ להתבלות, שכך אמר ישעיה שאו מרום עיניכם וראו וגו' (ישעיה מ טו), וכתוב שאו לשמים עיניכם והביטו וגו' (שם לא ו), (קמו) אמר לה מאותו נביא שהוכחתי, ממנו אני משיבך, שנאמר כאשר השמים החדשים [והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאום ה', כן יעמוד זרעכם ושמכם] (שם לו כג): [כא] **ויאמר** ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ב כג). ילמדנו רבינו מהו להציל תיק הספר עם הספר מפני הדליקה בשבת, (קמו) כך שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר, ותיק התפלין עם התפלין, (קמו) הרי שנו רבותינו כל כתיב הקדש

הערות ותקונים

מחז מכתו של עולם ירפא. כ"ה נס בכ"י רומי, וחסר שם מלת "חלח" ונתחומא הנדפס הגי' ואימתי ביום חבש ה' את שבר עמו ומחז מכתו ירפא, מחז מכתו של עולם ירפא ע"כ. והוא סיפא דקרא ויהי אור הלכנה (ישעיה לו כו) וחסר שם שם האומר שנמשך מן המסדר, ובלקא טוב בגי' יותר ישרה, כי הביא כל הכחוש בשלמות ויהי אור הלכנה כלור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כלור שבעת הימים ביום חבש ה' את שבר עמו ומחז מכתו ירפא, אמר ר' אחא בשם ר' חנינא מחז מכתו של עולם ירפא, ודברי ר' סוביה נובעים מהתנחומא כ"י שלגיניו. ומדי דברי במדרש לקח טוב אשר כי משגנת המעתיק נמשך מאמר שלם מן קומתו מנין הראשון (קומתו מנין שנאמר אחר וקדם לרתי) עד קומתו מנין השני (קומתו מנין שנאמר ואולך אתכם קומותיו) שהמים הסופר, ודבריו נובעים מתנחומא שלגיניו בכתב יד, וכן יש לתקן ולהוסיף אל המדרש לקח טוב: (קמו) כתוב אחד אומר. ר"ל פה מקדים בריאת שמים לארץ, ובפסוק ביום עשות מקדים הארץ לשמים, והם שני כתובים מכתשים זה את זה. ועיין במילתא ריש דא, כיולא בו אחא אומר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, שומע אני כל הקודם במקרא קודם במעשה, כשהוא אומר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים מגיד ששניהם שקולין כאחד: (קמו) בית שמאי אומרים. חגיגה י"ב ע"א, המיד ל"ב ע"א, ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג), ב"ר פ"א סי' פ"ו, ויקרא רבה פל"ו, פדר"א ריש פ"ח, מדרש שמואל פ"ה, ובלקא טוב דף ג' ע"ב, ילקוט סוף רמז א', ובפסוק ה'ינו המדפיסים רמז ב' באלמנע המאמר, וכן מובא בילקוט ישעיה רמז ע"א, וגם פה ה'ינו בפסוק רמז באלמנע המאמר, כי הוא מאמר אחד עם המאמר שלפניו: (קמו) אמר ר' יהודה בר אילעי. בירושלמי חגיגה שם הגי' אמר ר' יודא בר פזי: (קמו) ור' חנינא אמר. עיין בירושלמי ובבב"ד: (קמו) אמר ר' שמעון בן יוחי. ב"ר וירושלמי ומדרש שמואל שם, וילקוט בראשית וישעיה שם: (קמו) כאלפס וכביסוייה. כ"ה בבב"ד, ובירושלמי הגי' כלפס, והכל אחד, עיין ערוך ערך אלפס, ובפ"י מהר"ז בבב"ד: (קמו) למה הקדים. עיין לשיל הערה קמ"ה. (קמו) ר' תנחומא בר אבא אמר. בבב"ד הוא בשם ר' יוחנן, ור' תנחומא אמר טעמא לדברי ר' יוחנן, ובבב"ד שם חסדים המלות, בר אבא ובלקא טוב דף ג' ע"ב הביא כמו שהוא לפניו בתנחומא, ויש להעיר בירושלמי חגיגה פ"ב (דף ע"ז ע"ג שורה ו) חסדים המלות אמר ר' תנחומא אבא אמרי טעמא. ובבב"ד פל"ו נמשכו ממקומם, ע"כ: (קמו) שאלה מפורגא אחת את ר' יוסי. בכ"י רומי את ר' יוסף בר חילפת, ופ"ל את ר' יוסי. והמאמר מובא בילקוט רמז ש"ג בשם התנחומא, ושם הגי' את ר' יוסי בר חלפתא. ובילקוט שם מן ר' ינאי אומר הוא מאמר אחד מן מדרש אחר: (קמו) כתיב למען ירבו ימיכם. בכ"י רומי כתיב בחורתכם: (קמו) ועתידים שמים וארץ להכחול. בכ"י רומי ועתידין שמים וארץ להכחול ואחם הולכים מן העולם. ואולי יש לגרום להכחול, שעניו סוף והפסק והעדר, מלשון וכלה כל כבוד קדר (ישעיה כא פז): (קמו) אמר לה. בכ"י רומי אמר לה חייך: (קמו) כך שנו רבותינו מליין תיק הספר עם הספר. שבת דף קט"ו ע"ב: (קמו) הרי שנו רבותינו. שבת דף קט"ו ע"א, ובכ"י רומי חסר שורה ופ"ל שנו רבותינו מליין

מצילין אותן מפני הדליקה, למה כדי שלא ישרפו דברי תורה, ותיק הספר מפני מה מצילין אותו, כדי שלא ישרף, וכי דברי תורה כתובין בתוכו, אלא בשביל שהוא דבוק לספר וזה להנצל עמו, אמר שלמה הולך את הכמים וגו' (משלי יג כ), אוי להם לרשעים ולדבוקים עמם, ואשריהם לצדיקים ולדובקיהם, מה כתיב בהם בדור המבול וימח את כל היקים (נחשית ז ט), אם אדם חטא בהמה מה המאת, אלא אוי להם לרשעים ולדבוקים שהם מוויבין עצמן ודובקיהם, (קנט) אמר ר' יהודה בר אידי לא נחתם גזר דינם של דור המבול, עד שכתבו (קס) גמיקסוס (קסא) לזכר ולבהמה, לפיכך מאדם ועד בהמה (סס ט), אוי להם לרשעים ודובקיהם, ואשריהם לצדיקים ולדובקיהם, (קסב) שנאמר וגם ללום וגו' (סס יג ט), הוי אשריהם הצדיקים ואשריהם דובקיהם, ואוי להם לרשעים ואוי לדובקיהם, אתה מוצא כשחלק קרח חלבו עמו במחלוקת מאתים וחמשים ראשי מנהדריות, (קסג) וחלך עבהם אף הכמון שלהם, שנאמר ותפתח הארץ וגו' (נמדכר טו זב), אם הם חטאו רכושם מה חטאו, אלא אוי לרשעים ואוי לדובקיהם, ואשריהם לצדיקים ואשריהם דובקיהם. ראה מה כתיב בהנניה מישאל ועזריה, באדין (קסד) גבריא אילן כפיתו בסרבליהון (קסה) [פמשיהון וכרבלתהון ולבושיהון ורמיו לנו אתרן גורא יקידתא] (דמל ג טא), וכיון שיצאו מכבשן האש כתיב בהן (קסו) (חויין) [הזיין] לגובריא (אילן) [אלך] די לא שלט גורא בגשמהון (קסז) [ושער באשון לא התחרך וסרבליהון לא שנו (סס ט טו), למה סרבליהון לא שנו, בשביל שהיו דבוקין בהן, (קסח) הוי אשריהם הצדיקים ואשרי דביקיהם. אמר הקב"ה אדם שמע לאשתו ונדבק בה ונתגרש, שנאמר ויגרש את האדם (נחשית ז ט), (קסט) ואם שמע ונדבק לי, היה כמוני, (קע) מה אני הי וקים, כך הוא חי וקים לעולם, מנין (קעא) (ממה שאמור בענין) [ממה שקרינו בענין], ויאמר ה' אלהים הן האדם :

[כב] [הן האדם]. (קעב) זהו שאמר הכתוב על שדה איש עצל עברתי ועל כרם [אדם] חסר לב (משלי כו ט), על שדה איש עצל עברתי, זה אדם שהיה עצל מלעשות

הערות ותקונים

[תיק הספר עש הספר ותיק התפילין עש התפילין הרי שנו רבותיו כל כתבי הקודש מילין] אותן מפני הדליקה למה בשביל שלא ישרפו דברי תורה. והנאמר הזה מוצא בילקוט משלי רמז תתק"ג, והסר הליין תנחומא, גם נמצא שם חזיה טעוים. ואולי דבריו נובעים מן הילמדנו הנאכל. ועיין בילקוט ואחתיק רמז תתכ"ד מאמר גדול בשם הילמדנו המתחיל שנו רבותיו מילין תיק הספר וכו': (קנט) אמר ר' יהודה בר אידי. מוצא צעריך ערך גמס בשם הילמדנו, וז"ל בילמדנו בסקף פרתא צראשית אמר הונא בר אבין לא נתחכם גזר דינם של דור המבול עד שכתבו גמיקסון לזכר ולנקבה ע"כ. ולהלן בתנחומא בפסוק וירא ה' כי רבה רעת האדם מוצא אמר ר' הונא בשם ר' אידי. ובז"ר פכ"ו אמר ר' הונא בשם רב. וסומחת הערוך בשם צ"ר רב הונא בשם רב יוסף. ובז"ר פכ"ג רב הונא בשם רבי יוסי, וכן יש להקין גם בצ"ר בשם רב יוסי: (קס) גמיקסוס. ז"ל גמיקסוס. ועיין פסוקתא פסקא החודש מ"ש בהערה קע"ט, ועיין צערוך השלם לירידי הרב הגדול מוה"ר ח"י דר' קאהוס ערך גמס כי המלה יוית גמאמאן ופי' ספר פשוט וכל מה ששייך לגשוףין (לור הייראנט, הגלגלים געהטריגטס, עהפמאקט), וגמיקסוס או גמיקסון גנור מפעל יוסי גאמאמאן ועיין להלן הערה רע"ז: (קסא) לזכר ולנקבה. בילמדנו שהביא הערוך היה הגי' לזכר ולנקבה: (קסב) שנאמר וגם ללום וגו'. הכוונה לפיפא דקרא ההולך את אחרים היה נאן וצקר ואהלים: (קסג) והלך עומה אף הממון שלהם, שנאמר ותפתח הארץ את פיה, אם הם חטאו כו'. הסיום היה נשמש בילקוט משלי טס, ועיקר חסר מן הספר: (קסד) גבריא אילן. בקרא אילן: (קסה) פמשיהון. הוספתי סיפא דקרא, ועיין צערוך ערך כרבל סרבל וערך פטש וערך קיד שהביא מאמרי הילמדנו על הכחוש הן הקדש: (קסו) חויין לגובריא אילן. ז"ל חויין לגובריא אילן, ומוצא לנכון צכ"י רומי: (קסז) ושער ראשון: הוספתי: (קסח) הוי אשריהם הצדיקים. בילקוט משלי נמצא הוספה, ומה המלבושים שהם דבוקים לצדיקים ירדו לאש ולא ניזוקו, ישראל שהם דבוקים לצדיקו של עולם שהוא חי וקים, שנאמר ואחם הדבקים וגו', וכתיב כי כאשר ידבק האזור אל מתי אש וגו', על אחת כמה וכמה שיעלו מדינה של גיהנם, למה שאני עומם, שנאמר כי העבור במים אתך אני. ועיין בילקוט ואחתיק רמז תתכ"ד שהביא מאמר גדול מן הילמדנו ואחתיק: (קסט) ואם שמע ונדבק לי. צכ"י רומי ואם זכה ושמע ונדבק בי: (קע) מה ליני. צכ"י רומי כסם שאני: (קעא) ממה שאמר בענין. הכגרתו ותקניה שז"ל ממה שקרינו בענין. והלאה לנכון צכ"י רומי: (קעב) ע"ה על שדה איש עצל. נהנה צכ"ר פכ"א אות ב', ובילקוט משלי רמז תתקמ"א ונרשם שם מדרש"ה נעמות וז"ל ב"ר", כי לא נמצא שמך דבר במדרש משלי, ולדעתי המלות אמר ר' הונא עד מה הנייה

תשובה, ועל כרם [אדם] חסר לב (משלי כד ה') (קענ) זה חוה, ששמעה לדברי נחש. והנה עלה כלל קמטונים (סס סס ה'), (קעד) שמלאו כל העולם פורענות. כמו פניו חרולים (סס), שנאמר וקץ ודרדר (בראשית ג יח), וגדר אבניו נהרסה (משלי כד ה'), (קעה) שפרץ גדירו של עולם, כיון שנגזרו עליו גזירות רעות התחיל מקונן הן האדם:

[בג] [דן האדם]. (קעו) זש"ה ואשמעה אחד קדוש מדבר ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר (דניאל ג י'), (קעז) מהו פלמוני, ר' יוחנן אמר זה מיכאל, (קעה) שהוא עומד לפניו, ר' חנינא אמר זה גבריאל, המדבר בישראל, שהיה אומר עד מתי החזון התמיד (סס סס), (קעט) עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל, והפשע שומם (סס), (קפ) זה בית המקדש, ששומם בעונותינו. תת (קדש) [וקדש] (סס), (קפא) אין קדוש אלא ישראל, שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה ג ג). וצבא מרמס (דניאל סס), (קפב) עד מתי הן מרמס לאומות העולם. ויאמר אבי [עד] ערב בקר (סס סס י'), עד מתי גזירות הרעות (קפב) עד שיעשה ערבן של ישראל בקר, באותה שעה ונצדק קדש (סס): (קפד) ד"א ואשמעה אחד קדוש מדבר ונ', א"ל כל גזירות הרעות של מי הן, א"ל (לאדם) [של אדם] הראשון, עד מתי החזון התמיד והפשע שומם, את משיבו מן הגזירות, שכתוב בו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט). תת (קדש) [וקדש] וצבא מרמס, אלו בניו של אדם הראשון שנגזרה עליהם מיתה. ויאמר אלי עד ערב בקר, עד שיבא בקרו של עולם הבא. וכשנגזרה עליו מיתה וגזירות רעות, התחיל עליו הקב"ה מקונן הן האדם:

[בד] [הן האדם]. מה כתיב למעלה מן הענין, ויעש ה' אלהים לאדם [ולאשתו] כתנות עור [בראשית ג כה], מהו כתנות עור, (קפה) ר' מאיר ור' יוחנן אומרים כבגדים

הערות ותקונים

הייה לו, טספ עפ"י הילקוט, וצאתה מיוהרסם הם ואין להם הכנה כלל, והיה מתחיל כמו בתנחומא על שדה איש עלל זה אדם הראשון. ובתנחומא לפנינו נוסף שהיה עלל מלשעות תשובה, וזה ליתא צב"ר, ורלתי צב"ר צפי' המיוחס לרש"י הביא וז"ל ה"ה על שדה איש עלל עברתי [זה אדם הראשון] צמדרס רבי תנחומא שנתעלל מלשעות תשובה. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו צב"ר: (קענ) זה חוה ששמעה לדברי נחש. הוא ג"כ מהתנחומא. ובמדרש צב"ר שם טספ אמר ר' הונא היכן מצינו שנקראת חוה אדם שנאמר כתפארת אדם לשבת בית (ישיבה מד): (קעד) שמלאו כל העולם פורענות כמו פניו חרולים שנאמר וקץ ודרדר. וז"ל צב"ר רומי. ובצ"ר בג' והנה עלה כולו קמטונים, וקון ודרדר תלמיך נך כמו פניו חרולים בוצת אפיך תאכל להם, על קמטונים הביא הכתוב וקץ ודרדר, ועל כן פניו הביא הכתוב בוצת אפיך. ובצ"ר רש"י המיוחס לו צב"ר שם הביא כולו קמטונים שמלאו את כל העולם כולו פורענות. הוא ג"כ מהתנחומא: (קעה) שפרץ גדרו של עולם. צב"ר שם הביא על וגדר אבניו נהרסה וישראל מן עין. ובצ"ר רש"י שם וגדר אבניו נהרסה גדרו של עולם, ז"ל פרוץ גדרו של עולם, והוא ג"כ מן התנחומא, גם הסיוס ועל גזרות הללו התחיל מקונן כו' הוא מהתנחומא: (קעו) זש"ה ואשמעה אחד קדוש מדבר. המאמר הזה מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס"ז, והיזון תנחומא נשמם ממקומו, ויש להצינו על ד"א ואשמעה אחד קדוש מדבר, כי המאמר על ויאמר אלי הוא סוף המאמר שלפניו מב"ר פכ"א, ובמדרש צב"ר שם נמצא דרשה אחרת על הכתוב הזה ע"ש: (קעז) מהו פלמוני אמר ר' יוחנן זה מיכאל. ילקוט שם בשם התנחומא, וכן צב"ר צפי' המיוחס לרש"י הביא וז"ל ובתנחומא מפרש פניו זה מיכאל שהיה לפניו, שהיה יכול לומר לפלמוני מהו לפלמוני מפרש בו'. לקח דבריו על עסק הפנימי. ועוד שם ובמדרש רבי תנחומא מפרש מה פלמוני ר' יוחנן אמר זה מיכאל שהוא עומד לפניו, רב תנינא אמר זה גבריאל המדבר בישראל ע"ל. והסיוס הזה המדבר בישראל אינו מוסב למעלה ז"ל זה גבריאל רק מתחיל: המדבר (דניאל סס) בישראל: (קעה) שהוא עומד לפניו. דרש טספיקון לפניו. ועיין צב"ר שם ר' הונא אמר לפלמוני הרי עקילם לפניו זה אדם הראשון שהיה מחילקו לפניו ממלאכי השת. ולדעתי ז"ל צמדרס צב"ר לפלמוני ר' הונא אמר לפניו: (קעט) עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל. כן הביא ג"כ רש"י צפי' המיוחס לו צב"ר שם והוא מהתנחומא, והב"ל הביא ובתנחומא מפרש בו'. לקח דבריו מפי"ר: (קפ) זה בית המקדש. מובא בפירוש"י המיוחס לו, והוא מהתנחומא: (קפא) אין קדוש אלא ישראל. מובא ברש"י שם ובמ"ל והוא מהתנחומא: (קפב) עד מתי הן מרמס. רש"י ומ"ל שם, והוא מהתנחומא: (קפג) עד שיעשה ערבן של ישראל בוקר. עיין צב"ר פכ"א ר' שוריה ור' יוחנן בשם ר' יוחנן בכל מקום שיש פרץ אין בוקר, ובכל מקום שיש בוקר אין פרץ, אלא לכשיעשה בוקר של א"ה ערב ופרץ של ישראל בוקר באותה שעה ונצדק קדוש: (קפד) ד"א ואשמעה. זה לא הביא הילקוט שם: (קפה) ר' מאיר ור' יוחנן אומרים כבגדים חוקים. תקתי שז"ל הדקים כמו שהוא לנכון צב"ר רומי. ובצ"ר פכ"א אות ז"ל איתא אמר ר' יוחנן ככלי פשתן סדקין הבאים מבית שאן, אין ספק שהיה כתוב בר"ת אמר ר"י והכונה אמר ר' יוחנן ואשמעה

והמשתמק הניג אמר ר' יוחנן: (קצו) שהן דבוקין על בשרו של אדם ואינו מרגיש. בזכ"ר פ"כ כחנות עור
 שהן דבוקין לעור. וכחזר רש"י בפי' המיוחס לו מפרש במדרש רבי הנחומא שהן דבוקין על בשרו של אדם
 ואינו מרגיש, שכל כך הם דקים עכ"ל. וכוון למאמר הנחומא שלפניו: (קצו) ואינו מרגיש. תחקתי מרגיש,
 ונמלא לנכון בכ"י רומי, ומובא לנכון גם ברש"י בזכ"ר שם: (קצו) לפיכך פ"י מורי בגדים. המלות שהסברתי
 הם הוספת מהמשתמק, וליחא בכ"י רומי. ובכ"י רומי אני לבבסיון. וכל הנוסחאות משובשות, ונ"ל
 גלכסמיתא או גלכסמיתא ובכ"י פס"ד כחנות עור ר"ל אומר קלא קסיון. ונידעלמא שנת פ"ב [ה' ג'] (דף ד' ע"א)
 ועורות תחשים ר' תחמיס אומר גלכסמיון, עיין בערך השלם ליריד הרב התכם כנלמא בגדול מוה"ר ח"ו
 ד"ר אקאבס ערך גלא קסיון ותמלא שם הוראת המלה בחר היסב, והביא שם גם מאמר מקה"ר פ' מ"ה
 שהיה עמיד ואב להיות גזוז מילתו והכלב גלכסמיון ש"ל גלכסמיון. ובכ"ר שם במקום מה שהובא לפנינו בשם
 ר' שמואל בר תחמיס גלכסמיון הובא שם בשם אמר גמלים ואמר ארנבים היו: (קצו) ר' יהושע בן לוי אמר
 לניסן. בזכ"ר מובא בשמו גלא, ומובא בערך עור גלא, והוא בלשון יונית λανγας פ"י עור של ארנבת:
 (קצו) ר' יוסף בר חיננא אמר סיססון. בכ"י רומי ססיסון, ובכ"ר שם מובא בשמו סססון, ומובא בערך
 עור סססון בשם זכ"ר, וכחזר המוספי פ"י בלשון יונית σισσων לבוש של עור צעוד האמר עניו: (קצו) ר'
 אבהו אומר היה ר' יוחנן אומר חלקין כלפריין וגואיס כמרגליות. וכן בזכ"ר שם מובא בן בשם ר' יוחנן דביא.
 ובכ"י רומי חלקין בליפורין ובעים כמרגליות, ל"ל חלקין בליפורין וגואיס כמרגליות. ועיין בספרי דר"ל פ"ד
 עור של לפורין וענן כבד מכוסה עליו. וע"ש בביאור הדר"ל אות י"א ובפרד"ל פ"ב ובכ"ר ל"א אות י', ועיין
 זוהר ויקהל דף ר"ח ע"ב: (קצו) ריש לקיש אמר כמעשה השמים. ובכ"י רומי ר' שמעון בן לקיש אמר
 כמעשה השמים. ובכ"י אני ר' שמעון בן לקיש אמר גלי קסיון ובהם היו צבורות משתמשין, לדעת המלות
 גלי קסיון שהעבירו ממאמר שלפניו, עיין השרה קפ"ה. ופס' ל"א בן זכ"ר ר' שמעון בן לקיש אמר כמעשה
 השמים וכן הקיום שם ובהם היו צבורות משתמשים הוא כמו שלפניו בתחומא, עיין השרה שלאחרי:
 (קצו) וכשהיה העבודה בצבורות היו מקריבין נסן. בזכ"ר אני ובהם היו צבורות משתמשין, כי פד המשכן
 היו צבורות מקריבין קרבנות, עיין זכ"ר פס"ד אות ג': (קצו) מזה בן האדם. הסברתי והאגתי ויגרס את
 האדם, כי הוא מאמר חדש, ובכ"י רומי המלות מזה את האדם ליתא שם: (קצו) אמר ר' יודאס. בכ"י
 רומי אמר ר' יודאס בן פרייה, והמאמר נמנה בפסיקתא פסקא בחדש השביעי (דף ק"ז ע"ב) ובתחומא
 הדפס שמי, וביד"ל פס"ב, ועיין אדר"ג פ"א, ובפרד"ל פ"א, ובסנהדרין דף ט"ז ע"ב ט"ט, ובש"ס מומור
 ז"ב, ובפסיקתא רבתי פמ"ו, ומלאה שטייטס וחלופים רבים. ועיין בהשרה ר' לפסיקתא שם, ובתחומא
 שמי שם רחמי ג"ל אני ר' יודאס בן פרייה: (קצו) ד"ל ויגרס. בזכ"ר פכ"ל איתא כך ד"ל ויגרס הראה
 לו חורבן בית המקדש כמד"ל ויגרס בחז"ל שני: (קצו) וישכן מקדש לנן עדן את הכרובים. הוספתי:
 (קצו) לפיכך. בכ"י רומי מתחיל ולמה נקרא כרובים: (קצו) וזי ניהבס. דרש חזית להם זו ניהבס,
 כדכתיב הנה יוס בא צוער כתונת והיה זדים וכל עושה רעשה קם וליהס אוחס היוב בלא: (ר) מחזיקה בריה
 דר' חייא. בכ"י רומי אמר ר' חזקיה בר חיאי (ר) והיכן משלימין את נפשותיהן בזון. בפסיקתא פסקא

(רב) ומי ינצל מדינה של גיהנום, מי שעוסק בתורה. ואת להט החרב, אין חרב אלא תורה, שנא' וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט ו'): לשמר את דרך (רב) [עץ החיים (בראשית ג כד)]. אמר ר' שמואל בר נחמן לשמור את דרך [ואחר כך עץ חיים, א"ל הקב"ה אני הנהתיך בגן עדן, שתהא ינע בתורה, ותאכל מעץ החיים, ויעבשיו שהמאת מה אתה עושה כאן, צא, ויגרש את האדם, א"ל הקב"ה היית צריך לומר לפני שירות על מה שבראתי אותך, ועל מה שעשיתי עמך, ולא אמרת, הרי אני אומר לעצמי, שנאמר אשירה נא לידידי וגו' (ישעיה ס ב)], מה עשה הקב"ה, (רד) מרדו מן העולם הזה, שנאמר תשטף ספיחיה עפר ארץ (איוב יד יט). (רה) אמר ר' סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. אמר ר' שמעון בן יהודה (רו) איש כפר עכו משום ר' שמעון בן יוחי, לא נשתנה זיו פניו של אדם הראשון, ולא לקו המאורות, עד שיצא השבת, (רו) ועם שהוא דנו, קדש את השבת, (רה) לפיכך הוא אומר מומור שיר ליום השבת (תהלים כג ב). אתה מוצא בשעה שהרג קין להבל, גלה עליו הקב"ה, ואמר לו אי הבל אחיך (בראשית ד ט), בקש לנגוב דעת של מעלה, אמר הקב"ה מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי (שם טז י), כיון ששמע קין התחיל עשות תשובה של רמאות, שנאמר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא (שם טז יג), (רט) אמר לפניו רבונו של עולם אתה מוען העליונים והתחתונים, ואין אתה יכול למעון עוני: ד"א אמר לפניו רבונו של עולם (רי) אתה נקראת מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מכילתא י ט), וגדול עוני מנשוא, (ריא) א"ל הקב"ה עשית תשובה, (ריב) חייך שאני מבטל ממך גזירה אחת, שנאמר ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד (בראשית ד טו), (ריג) עד שהוא יוצא פגע בו אדם הראשון, א"ל מה נעשה בדייך, אמר (ריד) אילולי שהודיתי כבר הייתי אבוד מן העולם, (רשו) באותה שעה אמר אדם הראשון טוב להודות לה' (תהלים כג ג), (רשז) בעולם הזה יחידים מודים להקב"ה, אבל לעולם הבא הכל מודים ואומרים לו הודאה, שנאמר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה יב ב):

[כו] זה ספר תולדות אדם (בראשית א ב). ילמדנו רבינו מהו שיבטל אדם מפריה ורביה בזמן שאין לו בנים, (ריז) כך שנו רבותינו, לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים, בית שמאי אומרים שנים זכרים, ובית הלל אומרים זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראם (שם טז ג), (ריח) באי מעמיהו דבית שמאי, כנגד קין והבל, מאי

הערות ותקונים

עשר תעשר (דף ז"ז ע"ב) וסיכין הן משלימין את נפשותיהן יהודה כ"ל אחר בשלג, ה"ל כפרש שדי מלכים זה תשלג בלגלג, השלג הוא כלומה שלגה, וט"ס בהערה ל"ס: (רב) ומי ינצל מדינה של גיהנום מי שעוסק בתורה. ככ"ל רומי ומי ינצל ממנה ישראל שם עוסקים בתורה: (רנ) עץ חיים אחר ר' שמואל כו'. הוספת עפ"י כ"ל רומי: (רד) מרדו מהעולם הזה. ככ"ל רומי טודדו מן העולם הזה: (רה) אמר ר' סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. ככ"ל פכ"ח אות ג' ויאמר ה' אמתה את האדם, ר' יהודה בר סימון כסר ר' יוחנן אמר אפילו עפרו של אדם הראשון נמחה: (רו) איש כפר עכו. ככ"ל רומי איש כפר איכוס: (רי) ועם שהוא דנו. ככ"ל רומי לפיכך עם שהוא דנו: (רה) לפיכך הוא אומר מומור שיר ליום השבת. עיין פסיקתא ספקא דשבת (דף ק"ס ע"ב) אמר ר' לוי הממוזר הזה אדם הראשון אמרו, ועיין שם בהערה ע"א: (רס) אמר לפניו רבונו של עולם מוען העליונים. ככ"ל פכ"ב אות י"א עליונים ותחתונים אחר סוגל ולפשיה (ריא) אתה סוגל. ורש"י ע"ה"ל (בראשית ד יג) גדול עוני מנשוא בחמיה אחר סוען עליונים ותחתונים, ועוני. אי אפשר לפשון, הוא לשון התחנאות שלפנינו: (רי) אתה נקראת מי אל כמוך. כפי רש"י המיוחס לו ככ"ל שם גדול עוני מנשוא אחר נקראת טשא עון וגדול עוני מנשוא בחמיה, הוא לשון התחנאות: (ריא) אמר לו הקב"ה עשית תשובה. עיין פסיקתא ספקא דשבת שם (דף ק"ס ע"א) ומיין טעשה תשובה ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא: (ריב) חייך שאני מבטל ממך גזירה אחת. בפסיקתא שם ובין טעשה תשובה נמנעה ממנו חיי גזירה, ומיין שנמנעה ממנו חיי גזירה ויאל קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמה ערך בלרין נע ונד א"ל כתיב כאן אלא בלרין נוד, ע"כ. ודורש נוד מלשון נע ונד: (ריג) עד שהוא יוצא. פסיקתא שם דף ק"ס ע"ב ובי"ר סוף פכ"ב: (ריד) אילולי שהודיתי. עיין בפסיקתא ובי"ר שם א"ל עשית תשובה ופישרתי: (רשו) באותה שעה אמר אדם הראשון. פסיקתא שם, ועיין מדרש שו"ם ממוזר ל"ב, ומוכח בהערה ע"א בפסיקתא שם: (רשז) בעולם הזה. עד הכוס ישוב אפך ותנחמני ליהא ככ"ל רומי: (ריז) כך שנו רבותינו. יבמות ס"א ע"ב: (ריח) מאי סעמייהו דבית שמאי כנגד קין והבל מאי סעמייהו דבית הלל כנגד אדם וחוה. בגמרא בבלי שם מוכח ראיא אחרת לבית שמאי, מאי סעמייהו דכ"ס ילפיין ממשה דכתיב בני משה נגרסו ואלישור

סעמיהו דבית הלל כנגד אדם וחוה. (ריט) אמר ר' סימון מאה ושלשים שנה נפרש אדם מוחה אשתו, כיון שנתיב הבל, אמר אדם מה אני מוליד בנים והם הולכים למאירה, מה היה עושה, (רכ) אמר ר' סימון (רכא) רוחות נקבות באות אצלו וסתחממות ממנו, שכן אמר הקב"ה לזרד, הנה בן נולד לך (וחוא) [וחא] יהיה איש מנחה (ה"א כה ה), (רכב) אני אחיה לו לאב והוא יהיה לי לבן (שי"י יד), אימתי כשיעסקו בתורה, אבל בהניח אותי והלך בדרכי לבו אשר בהעוותו והזכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם (ס), (רכג) מאי בשבט אנשים, זה הדד ורוון בן אלידע, שנאמר (רכד) [ויקם שטן לשלמה] [ויקם אלהים לו שטן את רזון בן אלידע (מ"א יא כג)], [ובנגעי בני אדם] ואין נגעי אלא המזיקין, שנאמר ונגע לא יקרב באהלך (מכ"א י), (רכה) להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מוחה, היה הרוחות באות אצלו וסתחממות ממנו, ומוליד מזיקין באותה שעה אמר הקב"ה אני לא בראתי את עולמי אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעי' מה יח), מה עשה הקב"ה, נתן תאוה של חוה בלבו של אדם, ושימש עמה וילדה שש, שנאמר ויחי אדם מאה ושלשים שנה ויולד בדמותו (בצלמו) [בצלמיו] (בראשית ה), כיון שנולד שש, אמר אדם לבניי הראשונים לא הייתי מיחס, למה שהיו למאירה, אבל לזה אני מיחס, מפני שהוא ראש תולדות, מנין ממה שקראו בענין, זה ספר תולדות וגו': [כז] [זה ספר תולדות אדם וגו', ויחי אדם וגו', ויולד בדמותו בצלמו]. (רכו) מכאן אמרו הבא על הרוחות אין לו עליו כלום ואינו זנות, אע"פ שהוציא שכבת זרע, במקרה לילה דמיו, ומה שכרוב לא תנאף (שמות כ יג), עם בני אדם ועם בהמה, ולא תנאף (רכז) ביד וברגל, אבל הרוחות אין זו זנות. (רכח) ועוד מעשה בחסיד אחד שנודמנה לו שידה בדמות אשה, ופיתה אותו (רכט) ונודוונה לו, ויום הכפורים היה, ואח"כ נצמער אותו חסיד עד מאד, עד שנודמן לו אליהו זכור לטוב, א"ל מפני מה אתה מיצר, הגיד לו כל אותו המעשה שאירע לו, א"ל פטור אתה (רל) שידה היתה, ואילו היה חיוב, [לא דחה] אליהו זכור לטוב נראה לו ומדבר עמו ופוסק אותו, [אלא] מכאן אתה למד שאינו זנות ופטור הוא :

הערות ותקונים

ואליעזר, אולם סעמיהו דבית הלל הוא כמו שנתחומא, ובית הלל יליפין מזכריות של עולם, ופירש"י אדם וחוה: (ריט) אמר ר' סימון. מיותר ושהתרכב ממאמר שלאחריו המובא בשמו, וא אמר ר' סימון שהיו מיותר: (רכ) אמר ר' סימון. מובא גם ב"ר פ"א אות י"א, וב"ר פ"ד אות ו', וילקום שמואל רמז קמ"ו, ושם הג' אמר ר' סימון כל מאה ושלשים שנה שפירשה חוה מאדם: (רכא) רוחות נקבות באות אצלו. ב"ר ה"י היו רוחות הזכרים מתחממין ממנה והיא יולדת מהם, ורוחות נקבות מתחממות מאדם ומולידות ממנו: (רכב) ואני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן. ב"ר שם כתוב והוא יהיה לי לבן ואני לו לאב, וכמו שהביא כאן הוא לשון הכתוב ש"ב ז' י"ד: (רכג) מאי בשבט אנשים זה הדד ורוון בן אלידע. ב"ר פ"א אות י"א כתב רש"י בפי' המיוחס לו בשבט אנשים זה הדד ורוון בן אלידע צמדש רבי נתנאל עב"ל. ור"ח"י צילקום שמואל רמז קמ"ו בהתחלת המאמר אשר בהעוותו והזכחתיו בשבט אנשים זה הדד ורוון בן אלידע שנאמר ויקם ה' לו שטן, ובנגעי בני אדם אלו המזיקין בני דלם הראשון, ונרשם ב"ר פ"ב, אולם זה ליתא ב"ר, רק המאמר שהביא בשם ר' סימון, לן חסיד' ה"יון נתחומא: (רכד) שנאמר ויקם שטן לשלמה. תקנתי ש"ל ויקם אלהים לו שטן את רזון בן אלידע (מ"א יא כג): (רכה) להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מוחה. בקרא כתיב ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כללמו (בראשית ה), ע"ן שירובין דף י"ח ע"ב, וב"ר פ"ב פ"י ו"א וב"ר פ"ד, וצלקה סוג בראשית ה', והאמרה היה מובא בלור זרוע ס' קכ"ד בשם הנתחומא: (רכו) מכאן אמרו הבא על הרוחות. היא הוכחת בעל הנתחומא בעצמו, וכן מובא בלור זרוע ס': (רכז) ביד וברגל. ע"ן גדה י"ג ע"ב: (רכח) ועוד מעשה בחסיד. גם זה מובא בלור זרוע ס' בשם הנתחומא, ומעשה קדומה קלה לזה מובא בירושלמי שבת פ"א ה"ב (דף ג' ע"ב) חמן חנין אל חלמן בעלמך עד יום מותך, מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל חלמן בעלמך עד יום דאקוה, כגון אני, אחת חזק רוחא וגסיתיה, ושרי תהי ציה, אמרה ליה לא תלוק רוח אלא, אזיל ואישתרי לחבדך. והמעשה מובא בלשון עברי במעריך בסוף שהביא הרבה מעשיות, ובאותו פ"ה הביא ח"ל מעשה בחסיד אחד שלא היה רוצה לומר במעשה אל חלמן בעלמך עד יום מותך והיה אמר עד יום זקוהך לאשוקי כגון איש שזקנה ויכול להאמין בעצמו, בזה לפי שידה אחת בדמות אשה יסע לנשותיו, תבעה ושכב עמה, אח"כ נצמער מאד עד שבהה השידה ואמרה לו אל תצטער כי לא חשאת, כי אימי אשה אלא רוח, אל מכל ואליך היה שזה לחבדך ואל חלמן בעלמך פ"ב: (רכט) ומדוונה לו. כ"ל רומי ומדוונה לה: (רל) שידה היתה. כ"ל רומי

[כח] וזה ספר תולדות אדם. וזה שנאמר הכתוב גלמי ראו עיניך (תנ"כ קט"ז), (ר"ל) עד שאדם היה מופל גולם הראו הקב"ה (ר"ל) דור דור ודורשיו, דור דור וצדיקיו, דור דור ורשעיו, עד שיחיו המתים, א"ל כל מה שראו עיניך, ועל ספרך כלם יכתבו (ש"ס), ומהו לא אחד בהם (ש"ס), ר' אליעזר ור' יהושע, ר' אליעזר אומר [ימים יוצרו ולא אחד בהם, אמר הקב"ה היום הזה אני גואל את בני מסצרים, וביום הזה אני קורע את הים ומפיל שונאיהם, ביום הזה אני נותן את התורה, ולא נשתנה יום אחד ולא נתחלק, הוי (אומר) ולא אחד בהם. (ר"ל) ר' יהושע אומר (ולא) [ולו] אחד בהם, מימים שברא הקב"ה בחר לו אחד מהם, ואיזה הוא (ר"ל) זה יום הכפורים, שנאמר הלא זה צום אבחרו (ישעיה נ"א ו'): ד"א (ר"ל) [ולו] אחד בהם, זה יום השבת, שנאמר על כן ברח ה' את יום השבת ויקדשהו (שמות כ"א י'): (ר"ל) ד"א גלמי ראו עיניך. שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון כל הדורות ונתנם בספרו, שנאמר זה ספר תולדות אדם:

[כט] (ר"ל) ביד כל אדם יחתום (א"י לו ו'). מהו, אלא כשברא הקב"ה את האדם העביר לפניו כל הדורות עד שיחיו המתים, הצדיקים והרשעים, א"ל ראה על מה הבאת מיתה על הצדיקים, כיון ששמע אדם כך, התחיל מיצר, אמר לפניו רבוני של עולם וכך עשיתי בעולמך, (ר"ל) אי איכפת לי על הרשעים שהן מתים, אלא על הצדיקים שלא יהו מתרעמין עלי, אלא בבקשה ממך שלא תכתוב עלי שאני הבאתי מיתה עליהם, א"ל הקב"ה כך אני עושה, כיון שבא אדם ליפטר מן העולם, נגלה עליו הקב"ה, א"ל כתוב מעשיך שעשית שאתה מת על מעשיך שעשית והוא כותב, כיון שכתב אומר לו חתום, והוא חותם, שנאמר ביד כל אדם יחתום, ולעתיד לבא כשיושב הקב"ה לדון עם ברייתו, מביא כל הספרים של בני אדם, (ר"ל) ומגלה להם מעשיהם, לכך נאמר ביד כל אדם יחתום וגו':

[ל] (ר"ל) ד"א זה ספר. (ר"ל) אמר ר' יהושע זש"ה מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (ישעיה מ"ד), ואילו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שמותם כשם שקרא לאדם ולחוה, שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם (בראשית ב' ז'), וכן אתה מוצא כשהיה הקב"ה רואה צדיק גולד, הוא בכבודו קורא אותו שמו, (ר"ל) קרא לנח שהיה צדיק, שנאמר ויקרא את שמו נח (ש"ס ב' ט'), קרא לאברהם, שנאמר והיה שמך אברהם (ש"ס י"ב), (ר"ל) וכן יצחק, וכן יעקב, וכן שלמה, וכן יאשיהו, שנאמר הנה בן גולד

הערות ותקונים

פ"ס ונתקדמה דעתו: (ר"ל) עד שאדם היה מופל גולם כו'. צ"ל פכ"ד אות ג' אמר ר' יסודם בר סימון עד שאדם מופל גולם כו'. ועיין ש"ס מוזמר קל"ס בסוף המוזמר, ועיין בגמרא סנהדרין דף ל"ח פ"ב, ואדר"ל פנ"א, ופסיקתא רבתי פנ"ב, וע"ש במחיר עין: (ר"ל) דור דור ודורשיו. צ"ל דור דור ודורשיו דור דור וחמיו דור דור וסופריו דור דור ומונהיו שנאמר גלמי ראו עיניך, גולם שראו עיניך כבר הם כמותים על ספרו של אדם הראשון. והנאמר כזה מונח בילקום תהלים רמז תתפ"ח וגרסא בלדו "מדרש" בצטת, וז"ל "תנחומא". והמלות "ר' אליעזר ור' יהושע" ר' אליעזר אומר יוצרו ולא אחד בהם" השמים צל בילקום והתחיל אמר הקב"ה, ור"לתי שהרב צל מחיר עין בפסיקתא רבתי הערה ו' ביזא דברי בילקום וכתב הוא מדרש מאוחר עפ"י הרבני, אולם תראה שהוא מאמר התנחומא שפטיט: (ר"ל) ר' יהושע אומר ולא אחד בהם. תתקין ולו וכן לקמן, כי דרש עפ"י הקרי: (ר"ל) זה יום הכפורים. צ"ל רומי ליתא ואיזה הוא אמר ר' יצחק זה יום הכפורים. ובפסיקתא רבתי פכ"ג מונח בהם ר' אליעזר ור' יהושע מאמרים אחרים, ואח"כ מונח שם (ולא) [ולו] אחד בהם ר' לוי ור' יצחק ר' לוי אמר זה יום הכפורים, ר' יצחק אמר זה יום השבת: (ר"ל) ד"א גלמי ראו עיניך. מונח ג"כ בילקום תהלים שם רמז תתפ"ח: (ר"ל) ביד כל אדם יחתום. צ"ל רומי הני פתח בו ביד כל אדם יחתום, אין ספק שחסר שם צל המאמר, וז"ל רבי. . . . פתח ט. והמאמר הזה מונח בילקום איוב רמז תתקכ"ב בהם התנחומא, ושם מתחיל וביד כל אדם יחתום לפי שהראה לו הקב"ה לאדם כל הדורות ונתנם בספרו של אדם, שנאמר זה ספר תולדות אדם, א"ל ראה על מה שהבאת מיתה לצדיקים כו'. חסר בילקום שם שורה שלמה, ויש לתקן עפ"י התנחומא: (ר"ל) לוי איכפת לי. בילקום מה איכפת לי: (ר"ל) ומגלה להם מעשיהם. צ"ל רומי ובילקום ומראה להם מעשיהם: (ר"ל) ד"א זה ספר אמר ר' יהושע זש"ה מי פעל ועשה. מונח בילקום ישעיה רמז ש"ז בהם התנחומא: (ר"ל) אמר ר' יהושע. המלות האלה ליתא רומי וכן ליתא בילקום: (ר"ל) קרא לנח. עד קרא לאברהם שמו בילקום, שהשמים המעתיק מן ילח קרא עד מלח קרא: (ר"ל) וכן יצחק וכן יעקב וכן שלמה. פה קצר המעתיק, וכ"ל רומי ובילקום

לביט דוד יאשיהו שמו (מ"א יג ב), ואילו זכו הדורות, היה קורא שם לכל אחד ואחד, (רמג) ומשמו היה מודיע מעשיו. (רמד) אמרו רבותינו כשהיה ר' מאיר רואה אדם היה למד שמו, ומשמו היה יודע מעשיו, פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה שם האחד כידור, אמר ר' מאיר לתלמידיו הזהירו מכידור זה, אמרו לו בן תורה הוא, אמר להם [אעפ"כ] הזהירו עצמיכם ממנו, לאחר ימים הלכו לבית המרחץ, והפקירו בגדיהם אצל כידור, נפל בגדיהם והלך לו, יצאו ולא מצאו, הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים, באו לפני ר' מאיר, אמר להם ר' מאיר למה חלפתם בגדיכם, אמרו לו הלכנו לבית המרחץ והפקדנו בגדינו אצל כידור ונמלן, אמר להן והלא אמרתי לכם הזהירו בכידור זה, אמרו לו רבינו בבקשה מנך מנין היית יודע, אמר להם משמו, דכתיב כי דור תהפוכות המה וגו' (דברים לג ב). וכן אתה מוצא במצרים, משפחת הלבני (מנזר ג כה), לפי השעה קרא שמותם, כשעמד פרעה ושיעבד אותם בשיט ובלבנים, לפיכך משפחת הלבני. ומשפחת השמעוי (סע), כיון שציעקו מן השעבוד (רמה) ושמע הקב"ה תפלתם. ומשפחת החברוני (סס סס כז), שנתחברה להם שכינה, ללמדך (רמו) שאילו זכו הדורות (רמו) היה הקב"ה קורא שמותם, שנאמר קורא הדורות וגו' :

[לא] ד"א מי פעל ועשה [קורא הדורות מראש]. אף לרבקה אמר הקב"ה מה עתיד לעשות, שנאמר ותלך לדרוש את ה', ויאמר ה' לה שני גוים בבטןך (בראשית כב כג), אמר לה לעשו אני שונא, וליעקב אני אוהב, שנאמר ורב יעבוד צעיר (סס סס), חזיע לה הקב"ה כל הדברים עד שלא נולדו, (רמח) אמר לה דומה את לשדה שנוערה והצליחה, ומלאו האוצרות בר, (רמט) והאיצטבלאות קש, (רנ) אמר תהא (אותה) [ברוכה כאותה] השדה שמלאה האוצרות בר, והאיצטבלאות קש, אמר הקב"ה לרבקה יהי שלום בכרם הזה, שהוא עתיד למלאות גן עדן צדיקים, וגיהנם רשעים, שנאמר שני גוים בבטןך, לכך נאמר מי פעל ועשה :

[לב] זה ספר וגו'. מה עשה הקב"ה לאדם, הפיל עליו שינה והראה לו נח וכל החמימים, אברהם וכל הגרים, יצחק וכל מקריבי עולה, יעקב וכל יושבי אוהלים, משה וכל הענוים, אהרן וכל הכהנים, יהושע וכל הפרנסים, דוד וכל המלכים, (רנא) [שלמה וכל השופטים], וכיון שראה את כולם, הקיץ משנתו, א"ל הקב"ה (רנב) ראות [אותם, חייך] כל הצדיקים הללו (רנג) ויצאין ממך, כיון שאמר לו כך, (רנד) נחה רוחו, (רנה) אמר דוד רבונו של עולם כתבת אותי בספרו של אדם הראשון, (רנו) שנאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי (תהלים מ ח), לפיכך אני צריך לומר לפניך שירה, שנאמר אז אמרתי ואין אז אלא שירה, (רנו) [שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א)], לפיכך

הערות ותקונים

וצילקום כתוב מפורש ראיות מהכתובים וכן ליחזק וקראת את שמו יחזק (בראשית יז יט), וכן ליעקב (ויס) (סמך ישראל) [כי אם ישראל יהיה שמך] (בראשית לה י'), וכן לשלמה כי שלמה יהיה שמו (ד"א כב ח) : (רמב) ומשמו היה מודיע מעשיו. צילקום הגי' ומשמו היו יודעים את סיבו ואת מעשיו : (רמד) אמרו רבותינו. גם זה מוצא צילקום ישעיה רמז ש"ג בלחיה שמים : (רמה) ושמע הקב"ה תפלתם. צ"ל רומי סיים שנאמר ויהי צינים הרבים ההם וגו' וישמע אלהים את נאקתם : (רמו) שאילו זכו הדורות. מוצא צילקום ישעיה רמז ש"ג בשם התנחומא : (רמו) היה הקב"ה קורא שמותם. צ"ל רומי היה הקב"ה קרא שם כל אחד ואחד : (רמח) אמר לה דומה את לשדה. מוצא צילקום תולדות רמז ק"י במאמר המתחיל שני גוים ומלון בלדו. צ"ל פס"ג אולם ה'יון הזה מוסב על התחלת המאמר אדרייטום בלומות ושלמה בישראל, ואח"כ מתחיל שם, שני גוים בנפךך א"ל דומה את לשדה [ל' לשדה] שזרעה הלליה כו' עד שני גוים שטאי גוים הוא מנ"ר פס"ג אות ג', והמאמר בלמנע הוא מתנחומא : (רמט) והאליטנלות. היא מלה יונית ורומית stabulum וס' ארזות סוסים : (רנ) אמר תהא אותה השדה. הקנתי תהא בלומה בלומה. עפ"י כ"י רומי, וצילקום שם הגירסא תהא בלומה השדה שמלאה האוצרות בר, והוא גי' ישרה, ומלת אמר ליחא שם : (רנא) שלמה וכל השופטים. הוספתי עפ"י כ"י רומי : (רנב) ראות [אותם חייך]. הוספתי עפ"י כ"י רומי : (רנג) ינאס ממך. צ"ל רומי עומדים ממך : (רנד) נחה רוחו. צ"ל רומי ינח דעתו : (רנה) אמר דוד. מוצא צילקום תהלים רמז תש"ס בשם התנחומא : (רנו) שנאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. צילקום שם הניח הכתוב גלמי ראו עיך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קלס פז) : (רנו) שנאמר אז ישיר משה

מקלמו רבות עשית אתה ה' אלהי (תהלים מו), (רנח) אימתי אנו צריכין לומר לפניך שירה, לעולם הבא, שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש (שם נח ה):

[לג] וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו), (רנח) ילמדנו רבינו כמה דינם של רשעים בניהנם, (רס) כך שנו רבותינו, משפט רשעים בניהנם שנים עשר חדש, (רסא) זה מן המשנה, מן המקרא מנין, (רסב) דכתוב והיה מדי חדש בחדשו (ישעיה סו כג), מאורת חורש לאורת חורש הרי י"ב חדשים, שנאמר מיום ליום ומחדש לחדש [שנים עשר] (אסתר ג ז). (רסג) ובמה הם גידונו, באש ובשגל, שנאמר לא תירא לביתה משלג (משלי לא כה), זהו גיהנם, וגמלין אותן מן השלג ומקלעין אותו לתוך האש. אמר דוד ויעלני מבור שאון ממיט היון (תהלים מג), ולמה נקרא שמו מיט היון, שהן נטילין אותן ומשליכין אותן לאש, (רסד) והן צווחין ווי, ואחר כך הן מקלעין אותם לשלג, והן צווחין ווי, לכך נקרא שמו היון, מקום שאומרים שם ווי ווי. (רסה) והיון משלימין את נפשותיהם, (רסו) אמר חזקיה בריה דר' חייא בתוך השלג, (רסז) שנאמר תשלג בצלמון (תהלים סח טו), (רסח) ומה ראית לחקיש משפט רשעים בניהנם למשפט דור המבול, שכשם שדינם של אלו באש ובשגל, (רסט) [כך דינם של אלו באש ובשגל, באש מנין], שנאמר בחומו נדעכו ממקומם (איוב י י), ובשגל מנין, שנאמר ויהי הגשם על הארץ (בראשית יב), ולמה כך, אלא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, ראה מה כתיב ויראו בני האלדים את (ער) בנות האדם (שם ו ג), אלו הבתולות, כי שבת הגה (שם),

הערות ותקונים

משה. הספתי טפ"י כ"י רומי וילקוט שם: (רנח) אימתי אנו צריכין לומר לפניך שירה לעולם הבא. צילקוט שם הג' אימתי לעמיד לבוא שנאמר שירו לה' שיר חדש: (רנח) ילמדנו רבינו. מובא צילקוט ישעיה רמז ט"ז בשם התנחומא וכן צילקוט תהלים רמז טל"ז, והציון התנחומא בשם ממקומו, ויש להציון על המאמר ילמדנו רבינו, וראש הרמז יראו רבים מוכס למעלה לרמז שלפניו, והוא מן מדרש ש"ס: (רס) כך שנו רבותינו. משנה עדיות פ"ג מ"י. ועיין ירושלמי סנהדרין פ"ה ה"ג (דף כ"ט ע"ב) יהודה בי רבי חזקיה ורבי אמרין הקב"ה דן את הרשעים בניהנם שנים עשר חודש. ובפסיקתא דרב כהנא פסקא עשר תעשר (דף י"ז ע"ב) חזקיה אמר משפט הרשעים בניהנם שנים עשר חודש, ששה חדשים בחמה וששה חדשים בציה: (רסא) זה מן המשנה מן המקרא מנין. צ"ל רומי בסעות זה מן המקרא ומן המשנה מנין וצ"ל להיפך: (רסב) דכתיב והיה מדי חדש בחדשו. במשנה עדיות שם סופר ומונה חמשה דברים של י"ב חודש, ועל משפט הרשעים בניהנם הביא רח"ה שנאמר והיה מדי חודש בחדשו. ורח"ה בסדר עולם רבא פ"ג הביא ראיות מן הכתובים גם על מכות מזרים, ומכת איוב, וגוג ומגוג, וכן סיים גם על משפט הרשעים בניהנם י"ב חודש שנאמר והיה מדי חדש בחדשו. ועיין בפ' הראב"ד במשנה שם שדחק לפרש כוונת הראי"ה מן הכתוב הזה, אולם מובא בתנחומא דכתיב והיה מדי חדש בחדשו מאותו חודש לאותו חודש הרי י"ב חדשים שנאמר מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר: (רסג) וצמה הן גידונו צאש ובשגל שנאמר לא תירא לביתה משלג. עיין פסיקתא שם, ובירושלמי סנהדרין שם, ובהערה ל"ו להפסיקתא שם, ושם תמצא הכל על מקומו: (רסד) וכן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותם לשלג וכן צווחין ווי. צ"ל וכן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותם לשלג וכן צווחין ווי. עיין בפסיקתא שם בהערה ל"ג הרצחתי להעיר בזה כי ווי פי' (vái) לשון נער, וה (vái) לשון שמחה: ובעל הערוך הביא בערך זה המאמר הזה בשם הילמדנו וצ"ל, בפסיקתא עשר תעשר וצילמדנו בסוף פרשת בראשית ויעלני מזמור שאון ממיט היון ממקום שם אומרים ווי וה כשם משליכין אותן באש הן אומרים ווי, ובעל משליכין אותן לשלג הן אומרים וה עכ"ל. היה לפניו המאמר הזה גם צילמדנו. ובכ"י רומי ראיתי כי חסר שורה שלמה, והיא שם שהן נטילין אותן ומשליכין אותן לאש וכן צווחין ווי. צ"ל שהן נטילין אותן ומשליכין אותן לאש [וכן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותן לשלג] וכן צווחין ווי: (רסה) והיון והיון בריה דר' חייא. מובא בפסיקתא שם: (רסו) אמר חזקיה בריה דר' חייא. צ"ל רומי אמר ר' חזקיה על מנין, עיין לעיל הערה ר' ר"א. ובפסיקתא ובתנחומא אמור יהודה צ"ל אמר, ובירושלמי יהודה בי רבי חזקיה: (רסז) שנאמר תשלג בצלמון. בפסיקתא סיים השגל הוא ללמוהי שלהם, וע"ש בהערה ל"ט כדכתיב כ"ה במדרש משלי פ"ג, אלב בתנחומא פ' ראה הג' ללמוהי שלהם. ועיין ערוך ערך ללמוהי מה שהביא בשם הילמדנו: (רסח) ומה ראית להקיש משפט רשעים בניהנם. צ"ל ומה ראה, כמו שהוא לנכון בכ"י רומי, והכוונה על המשנה עדיות שם שגם משפט דור המבול שנים עשר חודש. וכן הוא בצ"ר פכ"ה ס' פ', איכה דכתיב פ"ה פסוק י"ב, סדר עולם רבא פ"ד, ש"ט מזמור ע"ה, ובצ"ר סוף פ"ד חזקיה, והוא מן סדר עולם שם. ועיין בפירוש ורמב"ן: (רסט) כך דינם של אלו. והספתי, והוא לנכון בכ"י רומי: (ער) בנות האדם אלו הבתולות כי שבת הגה אלו הפטיות. מובא צילקוט איוב רמז תת"ק בשם התנחומא. ובצ"ר פכ"ה אות ה' כי

אלו הפנויות. ויקחו להם נשים (נראש'ט ט), אלו נשי אנשים. מכל אשר בחרו (טט), אף על הזכר ועל הבתמה. (רעא) אמר ר' הונא בשם ר' אידי לא נתתם גזר דינם של דור המבול עד שכתבו (רעב) קמיסמסין (פי' כתובות) (רעג) לזכר ולבתמה, לפיכך באו עליהן המים כמין אשה, שנאמר ילפתו ארחות דרכם (חוב' ו יח), ואין ילפתו אלא אשה, שנאמר ויחרד האיש וילפת להנה אשה (חוב' ח ט), ואין ארחות אלא (אשה) [נשים], שנאמר אורח כנשים (נראש'ט יח יא), וכן דרכם, שנאמר כי דרך נשים לי (טט לא לה), (רעד) הוי אומר במה שחטאו בו נפרע מהם. תדע לך שכן הוא, ראה מה כתיב, ביום ההוא נבקעו כל מעינות תהום רבה (טט יא), מהו רבה, אלא אמר הקב"ה כמה שחטאו ברבה, כך אני נפרע מהם ברבה, מנין ממה שקראו בענין וירא ה' כי רבה וגו' :

[לד] [וירא ה' כי רבה וגו']. וזש"ה כי יש אדם שעמלו וגו' (קבלת ט חא), (ערה) מדבר בהקב"ה, ומנין שנקרא אדם, שנאמר [ועל דמות הכסא] דמות כמראה אדם עליו מלמעלה (יחזקאל א ט), שעמלו בחכמה (קבלת ט), שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג יט), ובדעת מנין, שנא' בדעתו תהומות נבקעו (טט טט ט), ובכשרון (קבלת טט), (רעו) שזיו (משלי ג יט), ומכשורין מעצמן, ולאדם שלא עמל בו (טט), (רעו) אלו הבריות. (רעח) יתנו חלקו, גם זה הבל (טט), כי כל ימיו מכאובים (טט טט ט), (רעט) שהיו מכאובים לפני הקב"ה במעשיהם הרעים, (רפ) וכעס ענינו (טט), שהיו מכעיסין לפני הקב"ה. גם בלילה לא שכב לבו (טט), שהיו עושין (רע) (רפא) [מעשים רעים] בלילה, ומנין (רפב) שאפילו (בלילה) ביום, שנאמר רק רע כל היום (נראש'ט ו ט) :

[לה] ד"א וירא ה'. וזה שאמר הכתוב בכל מקום עיני ה' צופות רעים ומזימים (משלי י ט), (רפג) וכתוב (כל מקום עיני ה' משוטטות) [כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ] (דב"ט טז ט), צופות מעשיהם של צדיקים ומעשיהם של רשעים, מבינים זה נח ובניו, ורעים אלו דור המבול :

[לו] (רפד) ד"א וירא ה'. וזש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט (קבלת ט ו), אלא לפי שהרשעים מכעיסין להקב"ה (רפה) (הקב"ה) [ואומרים הקב"ה] נשבע שאיני מביא מבול לעולם, ואנו עושים כל מה שאנו מבקשין, (רפו) ומנין שנשבע הקב"ה, שכן

הערות ותקונים

סבת ההם אלו הכתולות ויקחו להם נשים אלו נשי אנשים מכל אשר בחרו אלו זכר ובהמה. ויבליקם בראשית סוף רמז מ"ז כי סבת ההם אלו הפנויות, ברור שיש לחקק שם עפי' התנחומא : (רעא) אמר ר' הונא בשם ר' אידי. עיין לעיל הערה ק"ט : (רעב) קמיסמסין. זכ"ר רומי קמיסמסין. וזל' גמיסמסין. וזכ"ר גמי' גומיסמסין, ויבליקם גומיסמסין, וזכ"ר פכ"ר גומיסמסין, והערוך הביא טוסת הב"ר גומיסמסין, וטוסת הילמדט גמיסמסין, ועיין לעיל הערה ק"ט. והמלות שלפנינו "פי' כתובות" נחטפו מן המעתיק וליחא זכ"ר רומי : (רעג) לזכר ולבתמה. גירסת הערוך בשם הילמדט לזכר ולנקבה, וז"ל פכ"ר טט : (רעד) הוי אומר. זכ"ר רומי הוי כמה [זל' כמה] שחטאו כך נפרע מהם, ויבליקם חוב' טט הוי כמה שחטאו בו נפרע מהם : (רעה) מדבר בהקב"ה. זכ"ר ריש פכ"ר ובקב"ר פ"ב ויבליקם קבלת רמז תתקס"ח המאמר באריות קאת אמר ר' יודן בר סימון גדול כהן של בבלים שמדמים את האורח לזכרה ה"ד ואשמע את קול אדם מדבר. ואמר ר' יודן בר סימון אית לן קרייה חורק דהוא מחזור יחיד מן דין ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם : (רעו) שהיו המעשים מתחשקין מעלמם. במדרש קב"ר טוסף ובכשרון ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר ר' סימון לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו דכתיב בדבר ה' שמים נעשו. והוא טוסף מן זכ"ר פ"ב. ובזכ"ר פכ"ר טט בשם המיוחס לרש"י הביא וזל' בחכמה ובדעת ובכשרון, בתנחומא שהיו המעשים מתחשקין מעלמם בלא עמל וביגיעה עכ"ל. הוא דברי התנחומא שלפנינו : (רעז) אלו הבריות. זה חסר זכ"ר ובקב"ר : (רעח) יתנו חלקו. זכ"ר ובקב"ר הוי' יתנו חלקו זה דור אבות, גם זה הכל ורעה רבה, דכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בלחץ, וכן יש לחקק גם לפנינו : (רעט) שהיו מכאובים לפני הקב"ה. זכ"ר ובקב"ר גמי' זה דור המבול שחטאו כמלאכיהם להקב"ה : (רפ) וכעס ענינו. זכ"ר רומי הביא לשון הכתוב וכעס עינו, ויבליקם במשוע ובעס ענינו, וזל' וכעס ענינו : (רפא) מעשים רעים. כן חתנתי, וכ"ל לזכר זכ"ר רומי : (רפב) שאפילו בלילה. מלת בלילה הסגרתו, וליחא גם זכ"ר רומי : (רפג) וכתיב כל מקום עיני ה' משוטטות. אין זה לשון הכתוב, ותקנתי שזל' כי ה' עיניו משוטטות (דב"ט טז ט) לא עיני ה' כמה משוטטות בכל הארץ (זכריה ד י) : (רפה) ד"א וירא ה' זש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט. התחלת המאמר מונח בלגדת בראשית פ"א אות א', ולקוח מן התנחומא שלפנינו : (רפה) והקב"ה נשבע. תקנתי עפי' כ"ל רומי ואומרים הקב"ה נשבע, ובזכ"ר טט ג"כ הנוסחא כן : (רפו) ומנין שנשבע הקב"ה שכן ישיעו אמר כי מי נח. זכ"ר רומי ומנין שנשבע הקב"ה שנאמר כי מי נח

ישעיהו אמר כי מן נח זאת לי [אשר נשבעתי מעבור מן נח עוד על הארץ (ישעי' נח ט)], הקב"ה ראה את הרשעים היאך מכעיסין לפניו, כביכול תוהא שנשבע, והוא אומר מה אעשה שנשבעתי, מנין, שנאמר ותהי האמת נעדרת [וגו' וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט (ישעי' נח ט)], למה אמר הקב"ה וירא ה' וירע בעיניו, כביכול למה כי אין משפט, אמר הקב"ה הרשעים שבעולם כך אומרים שאני נשבעתי שאני מביא מכול לעולם, [חייכם] יש לי שפטים אתרים ליפרע מכם, ומהו עושה לרשעים, משקען במים או בגדר (רפז) או לתוך הבור, לכך אמר כי לכל חפץ יש עת ומשפט, לכך נאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ:

[לז] ד"א וירא ה' (רפח) זש"ה אנשי רע לא יבינו משפט (משלי נח ט), אילו דור המבול, שהיו חוטאים ולא היו מסתכלין שהפורענות באה עליהן, וסבבשי ה' יבינו כל (ס), זה נח ובניו, ששמעו מהקב"ה שהוא מביא מכול ונתייראו מהקב"ה, (רפז) בא וראה למה אמר הקב"ה לנח שיעשה תיבה, כדי שיראו אותו שהוא עוסק בה ויעשו תשובה, (רצ) ואכלמו כך לא היה הקב"ה יכול להציל את נח בשמים או בדברים, אחרי שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר (בראשית ו יד). צהר תעשה לתבה (שם טז ט), ולמה כך, אמר הקב"ה מתוך כך שאני אומר לו עשה תבה והוא עוסק בה, והם מתבנסים אצלו ואומרים לו נח מה אתה עושה, והוא אומר להם תבה, שאמר לי הקב"ה שהוא מביא מכול לעולם שהן מכעיסין אותו, ומתוך כך עושין תשובה, כך הקב"ה מחשב, אבל הן לא היו משגיחים עליו, (רצא) הוי אומר אנשי רע לא יבינו משפט:

[לח] ד"א וירא ה'. זש"ה יש רעה ראיתי תחת השמש (קהל' י ט), אמר הקב"ה ראו מה עשו הרשעים הללו, שתי בריות אני עשיתי באדם, יצר טוב ויצר הרע, שנא' עיר קטנה ואנשים בה מעט (שם ט יד), (רצב) עיר קטנה זה הנוף, ואנשים בה מעט, אילו אברים, ובא אליה מלך גדול (שם), (רצג) זה יצר הרע, ובנה עליה מצודים גדולים (שם), (רצד) אלו חטאות, ומצא בה איש מסכן (רצה) (וחכם) [חכם] (שם טו), (רצז) זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו (שם טז), (רצו) שהוא מביא את האדם לחיים, ואדם לא זכר וגו' (שם), (רצח) זה דור המבול, שלא קבלו עליהם יצר טוב:

[לט] ד"א וירא ה'. מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי נח בן חמש מאות שנה (בראשית ה ג), (רצט) בא וראה כל הרשעים שלפני נח היו מולידים

הערות ותקונים

זאת לי, ובפנים הספתי ספא דקרא: (רפז) או לתוך הבור. בכ"י רומי או טפל בתוך הבור: (רפח) זש"ה אנשי רע לא יבינו משפט. מוצא בילקוט משלי רמז תתקס"א וחסר הניין תחומא. והמאמר ואלמלי כך לא היה הקב"ה יכול להציל, עד אהל הן לא היו משגיחים השמים בילקוט. ומוצא בנאגדת בראשית פ"א אות ז', ולקוח מן התנחומא שלפניו: (רפח) בא וראה. עיין סנהדרין דף קח ע"ב, ובבב"ש פה"ט נח ו' י"ד: (רצ) ואלמלי כך לא היה הקב"ה יכול להציל את נח בשמים או בדברים. בכ"י רומי ואלמלא כך לא היה יכול להציל נח ובניו ולהעלותו לשמים או להצילו בדברו שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר. ובנאגדת בראשית שם (פ"א אות ז') וכי לא היה יכול הקב"ה להציל את נח בצמחונו ובדברו או להעלותו לשמים עד שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר: (רצא) הוי אומר. גם פה מלת אומר יש למחוק, וליהא בכ"י רומי ובילקוט. ובנאגדת בראשית שם סיים שנאמר אנשי רע לא יבינו משפט, גם נוסף בנא"ב שם אחר זה (אות ג') ד"א וירא ה' לפי שהרשעים אומרים אין הקב"ה רואה בו, וזה ליתא בתנחומא: (רצב) עיר קטנה זה הנוף. נכסה בקבלת רבה ט' בפסוק עיר קטנה, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ט ועיין נדרים דף ל"ב ע"ב. וכן ד"א זש"ה כי יש רעה ראייתי מוצא גם בנאגדת בראשית פ"א אות ד': (רצג) זה יצר הרע. בקב"ר נוסף ולמה הוא קורא ליצר הרע גדול שהוא גדול מיצר הטוב שלם עושה שם ע"ב. וזה נוסף עפ"י מאמרם בקב"ר פ"ד בפסוק טוב ילד מסכן זה יצר טוב, ולמה נקרא שמו ילד כי אין מדווג ללדס אלא מבן י"צ שנה ולמעלה: (רצד) אלו חטאות. וכן תראה בגמרא נדרים שם ובגה עליה מלודים וחרמים אלו עונות ומלת "וחרמים" יש למחוק ולהציג במקומה "גדולים". ובקב"ר נבסיק כמנון ועקמן, הוא הספסא וטובע מן הב"ר פל"ג אות ז' ובגה עליה מלודים גדולים עקמן וכמנון וכ"ל בילקוט שם, וכן בקב"ר בגמרא שלפניו: (רצז) וחסד. בקרא חסד בלא וי"ו, אכן בגמרא ובמדרש ב"ר שם וקב"ר פ"ט וילקוט שם ובנאגדת בראשית מוצא וחסד: (רצו) זה יצר טוב. בקב"ר נוסף למה נקרא שמו מסכן בו: (רצז) שהוא מביא את האדם לחיים. בקב"ר שם שכל השומע ליצר טוב ממנו, ועיין בגמרא שם זו תשובה ומעשים טובים. ובילקוט קהלת רמז תתקע"ט אלו חרס ומעשים טובים: (רצח) זה דור המבול. עיין בקב"ר שם ובגמרא שם: (רצט) בא וראה כל הרשעים שלפני

(ש) בן שבעים, ובן שמונים שנה, ובן מאה, ונח בן חמש מאות שנה הוליד, ולמה בן, (שא) נסתכל נח בבני אדם שהן עתידין עומדין ומכעיסין להקב"ה, ואמר למה לי להזקק לפריה ורביה, לכך לא הוליד עד חמש מאה שנה, ואחר כך אמר וכי ימות אותו האיש בלא בנים, והקב"ה צוה לאדם על (ידי) פריה ורביה, שנאמר ויברך אותם אלהים [ויאמר להם אלהים פרו ורבו] (בראשית א כח), ואני מת בלא בנים, מה עשה נח, נזקק לפריה ורביה לאחר חמש מאות שנה, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה [ויולד נח את שם את חם ואת יפת] (שם ט ג):

[כ] ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם (שם יג). אמר ר"ל אמר הקב"ה איני בורא עוד נפש לאדם, שנאמר לא ידון רוחי באדם, ר' יוחנן אמר מהו לא ידון, (שב) כשיעלו נפשותיהם אצלי, איני מחזירן להם, כענין שנאמר ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה (דס"א כא כז), אמר להם הקב"ה לעצמיכם אתם עושים רעה שאתם נפלים מן העולם, שנאמר הנפלים היו בארץ וגו' (בראשית י ד). (שג) למה נקרא שמם נפלים, שהפילו את העולם. וגם אחרי כן וגו' וילדו להם (שם), (שד) אמר ר' ברכיה אין כתיב וילדו מהם, אלא וילדו להם, אלא מלמד שהיתה אשה רואה אחר מהם, ומיד מתייחמת כנגדו ויולדת, כיוצא בו אמר יחזקאל האשה המנאפת וגו' (יחזקאל טז ג): הנה הגבורים אשר מעולם אנשי השם (בראשית י ד). (שה) אנשים שנתפרשו שמותן למעלה, (שו) מחזיאל שמיחה הקב"ה שמותן מן העולם, מתושאל שנתשו אל. (שז) אנשי השם, שהיו קשים ומורדים בהקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו וגו' (איוב כא יד). (שח) אמר ר' יצחק למה היו מורדים, שהיו זורעים שנה אחת, והיה עושה תבואה (שט) לארבעים שנה. (שי) אמר ר' שמואל בר אמי למה היו מורדים, (שיא) שהיו רואים בנים ובני בנים ולא היו מתים,

הערות ותקונים

נח היו מולידים בן שבעים ובן שמונים ובן מאה. עיין ב"ר פכ"ו אות ב' אמר ר' יודן מה טעם כל דורות הולידו למאה שנים ולמאתים שנה וזה הוליד להמש מאות שנה, ומוצא שם טעם אחר מאשר הוא בתנחומא לפנינו. ורש"י עה"ת הביא כמו שהוא בב"ר: (ש) בן שבעים ובן שמונים. לא מלינו כלל עשרה דורות שהולידו בן שבעים או בן שמונים, ועיין בפי' מהרז"ו בב"ר שם: (שא) נסתכל נח. מוצא בילקוט בראשית רמז מ"ג בשם התנחומא בלחיים סינים. והלוי תנחומא נשם ממקומו ויש להלוי על המאמר כסתכל נח: (שב) לכשיעלו נפשותיהם אלני איני מחזירן כענין שנאמר וישב חרבו אל נדנה, דורש ידון מלשון נדנה, ועיין ב"ר פכ"ו בשעה שאני מחזיר הרוח לנדנה איני מחזיר רוחן לנדיהן, ועיין שם בפי' מהרז"ו: (שג) למה נקרא שמם נפלים שהפילו את העולם. ב"ר פכ"ו אות ו', נפלים שהפילו את העולם ושנפלו מן העולם ושמלאו את העולם נפלים נזות שלהם. וכן בלקח סוב (בראשית ו ד) נפלים שנפלו מן העולם ושמלאו את העולם נפלים נזותן. וכן הביא רש"י בפירושו על התורה: (שד) אמר ר' ברכיה. בב"ר פכ"ו מוצא בשמו קד: אמר ר' ברכיה היתה אשה יולדת בשוק והיתה רואה בחור ומתאהב לו והיתה הולכת ומשמשת את מפתה והיתה מעמדת בחור כיוצא בו. מכל זה תראה שהמדרש ב"ר מאוחר מן התנחומא, והביא את דברי התנחומא בדוספת גלס. ולדעתי המלות כיוצא בו מוסב למטה וחסר בב"ר הסיים ונ"ל כעו שהוא בתנחומא כיוצא בו אמר יחזקאל האשה המנאפת. וראיתי בפירש"י המיוחס לו בב"ר שם הביא ח"ל במדרש רבי תנחומא מפרש וילדו מהם אין כתיב כאן אלא וילדו להם מלמד שהיתה האשה רואה אחד מהן מתייחדת [ל"ל מתייחמת] כנגדו ויולדת ע"ל. וכיון לנחמך התנחומא שלפנינו בכ"י: (שה) אנשים שנתפרשו שמותם למעלה. ב"ר פכ"ו ופכ"ו, לקח סוב בראשית ו' ד': (שו) מחזיאל שמיחה הקב"ה שמותן מן העולם. בב"ר ובלקח סוב מחזיאל מוחן איני מן העולם, מתושאל מת'ן איני מן העולם: (שז) אנשי השם שהיו קשים ומורדים בהקב"ה. המאמר הזה עד סוף הפרשה מוצא בתנחומא הנדפס (בראשית אות י"ב) במאמר המתחיל המה הגבורים [אנשי שם] שהיו קשין ומורדין (ומכשפין) [שנאמר] ויאמרו לאל סור ממנו, המלה ומכשפין הסגרתי, ובב"ר שם ובלקח סוב איהא בשם ר' אחא אנשי השם שהשימו את העולם והשמשו מן העולם. דרש השם לשון שממה, וזה כוונת רש"י עה"ת אנשי השם אנשי שממון ששממו את העולם: (שח) אמר ר' יצחק למה היו מורדים. בב"י רומי חסר מן למה היו מורדים הראשון עד למה היו מורדים השני. ובתנחומא הנדפס אר"י הכוונה בב"ר אמר ר' יצחק. והמעתיקים הלוינו רוב שמות התנאים והבאמוראים בב"ר אשר אין לידע אח"כ שמותם. והמאמר מר' יצחק נמצא גם בב"ר פכ"ד רק שם נשתבש מאמרו וכך ב"ר אמר ר' יצחק מי גרם להם שימדרו בי לא על שם זורעים שנה אחת והיה עושים תבואה לארבעים שנה. ועיין ביד"מ שם ובפי' מהרז"ו, וכאשר תקאתי הכל עולה יפה: (שיא) שהיו רואים בנים ובני בנים. אחר זה נמצא הדוספת בתנחומא הנדפס "אל הקב"ה וכך אתם עושים עוד כל ימי הארץ זרע וקציר": (שי"י) אמר ר' שמואל בר אמי. בתנחומא הנדפס ור' שמואל בר אבא אמר: (שיא) שהיו רואים בנים ובני

אמר הקב"ה מכאן ואילך עוד כל ימי הארץ זרע וקציר (בראשית ח כג), שהיו מולידים וקוברים, וקור וחום (ס), (שיב) שלא היו יסורים באים עליהם, מכאן ואילך היו מתייסרין באש ובשולג. (שיג) מעשה בתלמיד אחד של ר' עקיבא שאמרו לו בחלום באדר אתה מת, וניסן אי אתה רואה, מה שזרעת לא תקצר, בא לו לפני ר' עקיבא, א"ל (שיד) באדירות אתה מת, (שמו) ואי אתה בא לידי נסיון, ומה שהולדת אי אתה קובר. (שמו) אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי שיצר הרע מצוי, היסורין מצויין בבני אדם, (שיו) אבל לעולם הבא אני עוקרן מכם, שנאמר והיסירותי את לב האבן מבשרכם (יהקאל י ט), (שיח) ומחדש אני אביכם, שכן אמר ישעיה וקוי ה' יחליפו כח [יעלו אבר בנשרים] (ישעיה מ לא): חסלת בראשית

פרשת נח

[א] אלה תולדות נח (בראשית ט ו). (א) ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות בשעת לדתן, (ב) כן [שנו רבותינו, (ג) על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן, על שאינן זורקות בנדה בחלה ובהדלקת הנר, (ד) ושלש מצות הללו מן התורה הן]. נדה מנין, שנאמר (ה) ואשה כי יזוב זוב דמה (ויקרא טו כה), וחלה מנין, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר טו כ), נר השבת מנין, (ו) שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג). (ז) ולמה נצטוו הנשים על המצות הללו, (ח) אלא אמרו חכמינו

הערות ותקונים

זנים. בתנחומא הנדפס נוסף „חמשה ופשה דורות“: (שיב) שלא היו יסורים באים עליהם מכאן ואילך היו מתייסרים באש ובשולג. בנדפס נוסף פה וקר וחס ששהיו מתייסרין בשחפת ובקדחת. וקין וחורף שחיו מתקיימין ופניכם מתחרפין והיסורין אינן פוסקין והיו מנעשרין בגופיכם אין אתם שובתים יומם ולילה והיו נדונין באש ובשולג: (שיג) מעשה בתלמיד אחד. מובא גם בתנחומא הנדפס אות י"ג וכמעשה מובא הנה אך אגב אמרו לפניו זרע וקציר שהיו מולידים וקוברים, לכן הביא המעשה שאמרו לו בחלום מה שזרעת לא תקצר, והפתרון מה שהולדת אי אתה קובר. והחלום מובא בירושלמי מעשר שני סוף פ"ד, ובאליה רבתי פ"א אות ט"ז, חד תלמיד דר' עקיבא (באליה רבתי בסעות דר' יוחנן וז"ל דר' עקיבא) הוה יתיב ופפוי משניין א"ל מהו כן, אמר ליה חמית בחילמאי תלת מילין קשיין בלדר את מיית ויסקן לית את חמי ומה דאת זרע לית את כנש, א"ל תליתון עבא חיתון בהדרא דלורייאת את מתרוממא ויסיין לית את חמי ומה דאת זרע לית את כנש, מה דאת מוליד לית את קבר. ובאליה רבתי שם הלשון משונה קצת: (שיד) באדירות את מת. בירושלמי שם הגירסא בהדורה דלורייאת את מתרוממא, דרש בלדר כמו בהדר, ובמדרש איכה השמינו המלה מתרוממא, והציגו את מיית, אולם נמצא עוד במדרש איכה שם הפירוש מאיזה מעתיק על מתרוממא „פי' מתגבר“, וזה שמחק מלת מתרוממא שכה למחוק גם הפירוש. ואין ספק שהיה כתוב גם בירושלמי את מת, אולם מעתיק פועה הוסיף עוד המלות „רוממא“: (שמו) ואי אתה בא לידי נסיון. בירושלמי שם ויסקן לית את חמי, ובמדרש איכה כסיונין לית את חמי: (שמו) אמר הקב"ה. הכוסס הוה לא הביא צעל מסדר מהתנחומא הנדפס, רק הוסיף שם מאמר גדול מן גמרא בבלי מ"ק דף ט' ע"א המתחיל והו"ר יונהן בן עכאלי ור"ן בן גרים היו חנו פרשת נדרים קמיה רשב"י, והמסדר מן התנחומא הנדפס הביא המאמר הזה מנמאר בבלי ג"כ דרך אגב. כי נמצא בספור זה הזרע ולא תהליך תולדי בנין ולא ימיוהן. ובמאמר שלפניו הביא זרע וקציר שהיו מולידין וקוברים: (שיו) אבל לעולם הבא. בכ"י רומי הג' לעתיד לבא: (שיח) ומחדש אני אביכם. בכ"י רומי ומחדש אנשים.

(א) ילמדנו רבינו. הוספתי, ומנאל לגנון בכ"י רומי, וכן בתנחומא הנדפס. ולדעתי סידר צעל בהתנחומא את הענין זה בסדר בראשית. ואולי על הכתוב ויהיו כל ימי אדם אשר חי תשע מאות שנה ושלשים שנה וימות (בראשית ה' ה') ועל זה שייך המאמר הזה: (ב) כך שנו רבותינו. שבת לא"ה ע"כ: (ג) על שלש עבירות. בתנחומא הנדפס קצר המעתיק והציג מלת „ובו“: (ד) ושלש מצות הללו מן התורה הן. בכ"י רומי ושלש מצות נלסו מן התורה. ובתנחומא הנדפס ושלשתן מן התורה: (ה) ואשה כי יזוב זוב דמה. בכ"י רומי סיים טוד ואומר ואשה כי תהיה זבה וגו': (ו) שנאמר וקראת לשבת עונג. בתנחומא הנדפס סיים זו הדלקת הנר בבגדת ואם תאמר לישב בחושך איך זה עונג שאין יורדי ניהם נדונין אלא בחושך שנאמר ארץ עיפסה כמו אופל [וגו'] (איוב י כב), וזה הוסיף המסדר, וכוון נגד הקראים הקדמונים האוברים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בהם, עיין לקח מוב בשלח פ"ח' ובהערה מ"ם ומבוא שם דף 34: (ז) ולמה נצטוו הנשים על המצות הללו. בכ"י רומי ולמה נצטוו הנשים במצות זו. ובתנחומא הנדפס ומה ראו נשים להצטוות על שלש מצות הללו. והמאמר הזה מובא בקצרה בליקוט בראשית רמז נ"ב בשם התנחומא. ועיין גם בתנחומא הנדפס סוף מאורע אות ט', ובתנחומא שלנו סוף מאורע אות י"א: (ח) אלא אמרו חכמינו. בכ"י רומי אלא מואלין אט, ובתנחומא הנדפס בסעפה, אמר